

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd

Institut ekonomických studií

Bakalářská práce

2009

Michael Bořuta

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd

Institut ekonomických studií

Ekonomie a štěstí

Bakalářská práce

Autor práce: **Michael Bořuta**

Vedoucí práce: **Prof. Ing. Lubomír Mlčoch CSc.**

Akademický rok: **2008/2009**

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne 21.5. 2009

Michael Bořuta

Poděkování

Děkuji svému konzultantovi Prof. Ing. Lubomíru Mlčochovi, CSc. za připomínky k mé práci a cennou inspiraci v otázkách štěstí a krize rodiny.

Bibliografický záznam

BOŘUTA, Michael. *Ekonomie a štěstí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut ekonomických studií, 2009. 62 s. Vedoucí bakalářské práce Prof. Ing. Lubomír Mlčoch, CSc.

Abstrakt

Ekonomie a štěstí

Tato práce si klade za cíl představit mezioborovou disciplínu vědy o štěstí, které je v posledních letech věnována velká pozornost odborné i laické veřejnosti. Hlavní důraz je kladen na ekonomii a její roli v problematice štěstí. První část je věnována vymezení pojmu štěstí a historickému vývoji přístupů k této záležitosti. Druhá část se zabývá otázkou měření štěstí a analýzou možných souvisejících problémů. Následuje část zaměřená na fenomén tzv. treadmill efektu a Easterlinova paradoxu. Podrobněji jsou rozvedeny pojmy kontrast, aspirace, jejich vliv na pocíťované štěstí a vztah velikosti HDP a štěstí. V části čtvrté se zabývám hlavními zdroji štěstí s důrazem na rodinu a mezilidské vztahy. Závěr je věnován pozitivním vlivům štěstí na hospodářský růst a mezilidské vztahy.

Klíčová slova

Ekonomie, štěstí, SWB, Easterlinův paradox, aspirace

Abstract

Economics and Happiness

This thesis aims to present interdisciplinary science of happiness, which lures a lot of attention by social scientists and lay public in recent years. Main stress is put on the role of economics in the problematics of happiness. The first part deals with definition of happiness and the historical development of approaches related to this matter. Second part addresses measuring of happiness and analyze related issues. Following part targets the phenomenon of, so called, treadmill effect and Easterlin paradox. Contrast, aspirations, and the relation of GDP and happiness are discussed in greater detail. Fourth part covers main sources of happiness with the stress put on a family and interpersonal relationships.

Keywords

Economics, happiness, SWB, Easterlin paradox, aspirations

Obsah

1. ÚVOD.....	10
1.1. DEFINICE ŠTĚSTÍ.....	12
1.2. VÝVOJ CHÁPÁNÍ ŠTĚSTÍ.....	13
1.1.1. Aristotelův Eudaimón.....	13
1.1.2. Hedonismus.....	14
1.1.3. Utilitarismus.....	14
2. MĚŘENÍ ŠTĚSTÍ.....	15
2.1. PROBLÉMY S MĚŘENÍM ŠTĚSTÍ.....	16
2.2. POROVNÁVÁNÍ ŠTĚSTÍ.....	18
3. KONTRAST A HABITUACE.....	21
3.1. ASPIRACE.....	24
3.2. POROVNÁVÁNÍ ŠTĚSTÍ.....	26
3.2.1. Indexy štěstí.....	28
3.3. PRAVIDLO „PEAK / END“.....	30
4. ZDROJE ŠTĚSTÍ.....	33
4.1. RODINA A MEZILIDSKÉ VZTAHY.....	34
4.1.1. Vliv dětí na SWB.....	35
4.1.2. Vývoj štěstí v průběhu života.....	36
4.2. NEZAMĚSTNANOST.....	37
4.2.1. Sebevražednost.....	38
4.3. PRÁCE.....	40
4.4. PARADOX VÝBĚRU.....	42
5. VYPLATÍ SE ZABÝVAT ŠTĚSTÍM?.....	46
6. ZÁVĚR.....	47
7. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	49
8. SEZNAM PŘÍLOH.....	52
9. PŘÍLOHY.....	53

Seznam tabulek, grafů a obrázků použitých v textu

Tabulky

Tabulka 1: Průměrné štěstí a potěšení ze všedních zážitků.....	24
Tabulka 2: Sebevražednost.....	38
Tabulka 3: Sebevražednost v EU.....	39

Grafy

Graf 1: Srovnání SWB a GNP ve vybraných zemích v roce 1961.....	27
Graf 2: Jak děti ovlivňují SWB.....	35
Graf 3: Štěstí a důchod v průběhu životního cyklu.....	37
Graf 4: Vývoj sebevražednosti na území ČR.....	39

Obrázky

Obrázek 1: Měřítko Subjective Well-Being.....	19
Obrázek 2: Růst důchodu a aspirací.....	25
Obrázek 3: Mapa štěstí v EU.....	30
Obrázek 4: Kolonoskopické vyšetření.....	31
Obrázek 5: Reakce na rostoucí výběr.....	41

Seznam použitých zkratk

ČR – Česká republika

ESM – experience sampling method, metoda měření subjektivního blaha pomocí pravidelně se opakujících měření

GNP – hrubý národní produkt (gross national product)

HDP – hrubý domácí produkt

SWB – subjective well-being, subjektivně vnímaný pocit blahobytu

SWLS – satisfaction with life scale, stupnice spokojenosti se životem

1. Úvod

„Pokládáme za samozřejmé pravdy, že všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni a jsou nadáni jistými nezcizitelnými právy, mezi něž patří právo na život, svobodu a budování osobního štěstí. Že k zajištění těchto práv se ustavují mezi lidmi vlády, odvozující svou oprávněnou moc ze souhlasu těch, jimž vládnou. Že kdykoli počne být některá vláda těmto cílům na překážku, má lid právo ji změnit nebo zrušit a ustavit vládu novou, která by byla založena na takových zásadách a měla svou pravomoc upravenou takovým způsobem, jak uzná lid za vhodné pro zajištění své bezpečnosti a svého štěstí.“

(Thomas Jefferson 1776)¹

Dosavadní snahy vlád se soustředily krom zajištění míru především na udržitelný hospodářský růst, který by všem obyvatelům umožnil vysokou životní úroveň a tím i domnělé blaho. Cílem této práce je odpovědět na otázku zda jsou tyto vládní snahy o blaho obyvatel dostatečné a jakou měrou může ekonomie přispět k řešení této otázky. Mnohé výzkumy jen potvrzují starou moudrost – štěstí se nedá koupit. V poslední době je otázka štěstí stále diskutovanějším tématem. Například americký internetový obchod Amazon nabízí v současnosti přes 50 000 knižních titulů zabývajících se otázkou životního štěstí.² Není divu, hledání štěstí je patrně nejsilnějším životním motivem. Všichni lidé si přejí být šťastni. Z lidské touhy po štěstí se stává významný zdroj příjmů. Nejen v Americe roste vysokým tempem počet nabízených placených seminářů, které mají člověku pomoci začít žít šťastnější život. Málokoho překvapí, že je nejsilnějším motivem většiny autorů touha po zisku.

Devatenácté a následně dvacáté století proběhlo ve znamení téměř nepřerušeno ekonomického růstu. Pokud byla tato století stoletími hledání bohatství, pak se odvažují tvrdit, že století jednadvacáté bude významně ovlivněno právě hledáním štěstí. Sílicí diskuze o štěstí jen potvrzuje, že už nehledáme pouze bohatství, ostatně to už jsme našli. (Zamagni 2005) Tuto hypotézu potvrzuje i fakt, že otázkou štěstí se největší měrou zabývají výzkumy v nejrozvinutějších státech.

¹ Thomas Jefferson, Deklarace nezávislosti (1776). Zdroj : <<http://literatura.kvalitne.cz/deklarace.htm>>
Dostupnost ověřena 29.3.2009

² Jedná se o přibližný stav kategorie Social Sciences platný k datu 30.3.2009.
Zdroj:<http://www.amazon.com/s/qid=1238415492/ref=sr_nr_n_1?ie=UTF8&rs=53&keywords=happiness&bbn=53&rnid=53&rh=n:1000,i:stripbooks,k:happiness,n:53,n:11232>

Politická ignorace touhy lidí po štěstí by mohla vyústit v kritiku kapitalismu a následně se projevit jako dystopický prvek. Osobně nezastávám extrémní názor, že se jedná o problém systémový, ale spíše strukturální.

Hrubý domácí produkt se ukazuje jako nepřilíš výstižné měřítko národního blaha. Již Robert Easterlin v 70. letech minulého století poukázal na poněkud zavádějící souvislost mezi HDP per capita a vnímaném pocitu štěstí (SWB). Nové výzkumy tuto hypotézu vesměs potvrzují.³ Nikdo nepochybuje o tom, že vyšší reálný příjem dokáže zvýšit životní spokojenost. V žádném případě to ale není jediným určujícím faktorem, je pouze jedním z mnoha. Zdá se tedy vhodné zvážit zavedení indexu Hrubého domácího štěstí jako doplňku k HDP.

Ekonomie štěstí je snahou o přemostění dvou věd – psychologie a ekonomie. Výzkumy v této oblasti mají za cíl najít účinné nástroje sociální politiky, které by vylepšily a vhodně doplnily již existující nástroje hospodářské politiky. Ač jsou lidé ve svých životních potřebách odlišní, existují společné „základní pilíře“ životní spokojenosti, které jsou sociálně a kulturně podmíněné. (Easterlin 1974)

Tématu štěstí se v posledních třiceti letech věnuje stále více a více autorů. Ať už se jedná o psychologii, sociologii, či ekonomii, každá z těchto vědních disciplín má k tomuto tématu co říct a pole působnosti jednotlivých věd se v této oblasti významně překrývají a doplňují. Z toho důvodu je velice důležité úzce vymežit oblast problematiky, kterou bych chtěl svou prací pokrýt. Z hlediska zaměření práce jsem volil prameny literatury právě z oblasti psychologicko-ekonomické. Ač měly dříve tyto vědy k sobě poměrně daleko, právě otázka štěstí moderního člověka je pojátkem, kde se jedna bez druhé neobejdou.

První část práce je věnována vymezení pojmu štěstí a vývoji přístupů k tomuto tématu. Počínaje antickými filozofy, až po současný přístup ekonomie hlavního proudu, utilitarismus. Druhou část práce jsem věnoval problematice měření štěstí. Velká pozornost bude směřována na možné obtíže s měřením. Ve třetí části se zabývám efektem kontrastu, habituace a Easterlinovým paradoxem. Následující část popisuje zdroje štěstí a vliv štěstí na rodinu a mezilidské vztahy. V závěru shrnu přínosy štěstí v oblastech ekonomie a mezilidských vztahů.

³ Viz. Easterlin (1974). Jeho myšlenky potvrzuje celá řada autorů, například Diener, Layard, White a jiní. Mezinárodní srovnání SWB ukazují některé významné výchylky – celosvětově 8. místo tabulky (Příloha 2b) patří Bhútánu.

1.1. Definice štěstí

Základní a přitom nejtěžší otázkou k zodpovězení je hned ta první. Co to vlastně je ono štěstí? Každý z nás má určité podvědomé tušení a bezpochyby je sám nejlépe schopen poznat kdy je šťastný. Problém však nastává, začneme-li s analýzou co to znamená být šťasten. Jaká je definice štěstí?

Marian Webster ve svém výkladovém slovníku poskytuje následující definici štěstí: ⁴

- I. „Stav duševní pohody charakterizovaný škálou emocí od spokojenosti po intenzivní radost.“
- II. „Emoce zažívané ve stavu duševního blaha (well-being).“

Uvedené slovníkové heslo nám dává tušit, že to s definicí štěstí nebude vůbec jednoduché. Na vině je paradoxně chudost jazyka. Štěstí můžeme považovat za emoci – cítit se šťastni, ale také za duševní stav – štěstí jako životní naplnění.

Slovo štěstí se užívá příliš mnoho a dochází tím k terminologickému zmatku. Kromě již zmíněné emoce a duševního stavu bývá štěstí také často užíváno ve smyslu blaha, spokojenosti a pohody. Čeština pro nás nachystala ještě další záludnost v podobě výrazů „být šťastný“ a „mít štěstí“. Štěstí tedy opravdu může být ona „muška jenom zlatá“, jak si každý pamatuje ze slavného filmu.

V anglickém jazyce jsou pro štěstí oddělená slova happiness a luck (fortune). Dalším přínosným slovem anglického jazyka je well-being, pro které nemá český jazyk vhodný výraz a bývá nejčastěji krkolomně překládáno jako pocit blaha, nebo duševní pohoda.

Pomineme-li lingvistické záludnosti termínu štěstí, stále zůstává otázka, co to vlastně je štěstí. Hledání odpovědi na tuto otázku je překvapivě velmi staré a dodnes nebylo zcela přesvědčivě zodpovězeno. Ve skutečnosti nějaká univerzální nadčasová definice ani existovat nemůže, protože faktory vedoucí ke štěstí jedince jsou determinovány společností a kulturou a také se společně vyvíjejí.

Rozlišujeme štěstí dvojího typu. Prvím je krátkodobé štěstí, které se vyznačuje svojí pomíjivostí. Jedná se například o radost z hezkého počasí, či dobrého jídla. Krátkodobé štěstí provázejí vysoké hladiny neurotransmiterů, jako jsou endorfin, serotonin a dopamin. V extrémním případě lze krátkodobého štěstí dosáhnout intoxikací organismu alkoholem či

⁴ Přeloženo autorem z anglického originálu. Zdroj: <<http://www.websters-online-dictionary.org/definition/happiness>> Dostupnost ověřena 29.3. 2009

jinými jedy. Tímto způsobem však postupně likvidujeme možnost dosáhnout dlouhodobě udržitelného štěstí a tedy životních cílů. Naproti tomu dlouhodobé štěstí je relativně stabilní v čase a vyjadřuje životní naplnění, schopnost identifikace a dosažení životních cílů. Toto dlouhodobé štěstí stojí v popředí zájmu již od dob antického Řecka.

Ve své práci budu užívat slova štěstí ve smyslu životního naplnění, spokojenosti se životem, tedy dlouhodobého štěstí.

1.2. Vývoj chápání štěstí

Hlavní filosofické bádání probíhalo již v antickém Řecku. Antičtí filosofové se vyznačovali úvahami o správném životě. Vždy byl kladen silný důraz na etiku a morálku. Ve svých úvahách docházeli často k velmi rozdílným názorům na štěstí. Příkladem může být odlišné pojetí štěstí podle Platóna a jeho žáka Aristotela. Platón byl zastáncem obecného blaha, zatímco Aristoteles upřednostňoval blaho osobní. Přestože se řečtí filozofové v mnoha názorech rozcházejí, spojuje je jedna myšlenka - všichni lidé si přejí být šťastní.

1.1.1. Aristotelův Eudaimon

Patrně nejucelenější koncepci štěstí a etiky podal ve 4. století př.n.l. Aristoteles ve svých slavných spisech Etika Eudemova a nejznámější Etice Nikomachově. Je to jeden z mála historických přístupů, který přežil až do dnešní doby a stále má své přívržence. Aristoteles nahrazuje krátkodobý a přechodný pocit štěstí koncepcí životního naplnění a blaha, Eudaimón. Z etymologického hlediska se jedná se o složeninu slov „eu“ - dobro, blaho a „daimón“ - duch. Již z významu slova je patrné že se nejedná o štěstí v běžném slova smyslu. Eudaimón je tím nejvyšším a zároveň jediným životním cílem. Jelikož není nic vyššího, pak nelze použít eudaimonii jako nástroj pro dosažení něčeho jiného. Odtud plyne Aristotelův paradox, že štěstí lze dosáhnou jen nepřímo, skrze ctnostný život. Hlavními ctnostmi jsou přátelství, láska a snaha o blaho společnosti. Pokud bychom je nedodržovali poctivě, nebyli by ctnostmi a eudaimonie bychom nedosáhli.

1.1.2. Hedonismus

Název pochází z latinského „hédonismo“, což znamená potěšení. Hedonismus vychází z Epikurejství, které je některými též označováno jako raný hedonismus. Název dostalo podle Epikura ze Samu, který tvrdil, že moudrý člověk bude šťastný, i když bude mučen. Paradoxem je, že cítí bolest, ale podle Epicura nachází útěchu v minulých či budoucích radostech. Štěstí bylo označeno za nejvyšší dobro. Už tehdy si byli lidé vědomi růstu aspirací, díky kterému je velmi obtížné dosáhnout dlouhodobého štěstí. Z toho důvodu Epikurejci preferovali nízká očekávání. Čím menší očekávání máme, tím snazší je jejich naplnění. Tento postoj vyústil v radikální askezi, protože jedině tak, můžeme zabránit růstu aspirací. Slabinou teorie je, že by měl člověk usilovat o štěstí za každou cenu. Život člověka je nemyslitelný bez radostí plynoucích z přátelství, ale to nemůže existovat, považuje-li jeden druhého pouze za prostředek vlastního potěšení a je ho připraven kdykoliv nechat na holičkách přesáhne-li cena za přátelství zisk. Avšak sám Epicuros si byl tohoto rozporu vědom a prohlásil, že za jistých okolností moudrý člověk pro přítele i zemře. (Spaemann 1998).

Hedonismus si přebírá z Epikurejství potěšení jako nejvyšší životní cíl, avšak už si nezakládá na asketickém způsobu života. Jedná se o život skrze krátkodobá potěšení. Zatímco epikurejci usilovali o absenci bolesti a utrpení, pro hedonisty bylo hlavní, aby slasti převážily nad strastmi. Každá živá bytost usiluje na základě přirozenosti o to, aby se cítila dobře. Člověk jedná rozumně, jen pokud to, co dělá, vede k dosažení dobrého rozpoložení.

1.1.3. Utilitarismus

Na hedonismus navázali v 19. století utilitaristé Jeremy Bentham a John Stuart Mill. Bentham nahradil obtížně uchopitelný termín štěstí jednodušší veličinou - užitkem. Z tohoto směru vychází i současná ekonomie. Z hedonismu utilitaristé převzali koncept maximalizace slasti, minimalizace strasti. Slast a strast jsou podle Benthama hlavní hybnou silou lidstva. Bentham se s Millem poněkud rozcházejí v pojetí utilitarismu. Zatímco pro Benthama byla všechna štěstí stejná, nezávisle na příčině, Mill rozlišoval štěstí spíše kvalitativně než kvantitativně a Benthamovi vyčítal, že celou záležitost příliš zjednodušuje.

Utilitarismus přežívá až do dnešních dní díky teorii projevené projevených preferencí. Zavrnutím kardinality užitku se otázka měření a srovnávání štěstí vytratila z ekonomického povědomí. Nyní se kardinalita štěstí vrací s tzv. indexem subjektivně vnímaného štěstí.

2. Měření štěstí

Jak bylo již předestřeno v předchozí kapitole, už samotná definice štěstí je nesmírně komplikovaný problém. Existuje velmi mnoho definic a teoretických přístupů, ale žádný z nich se nezdá být výrazně lepší než ostatní. Pro potřeby vědeckého bádání představuje tato nejednotnost tvrdý metodologický oříšek. Řešení je však jednodušší, než by se na první pohled zdálo. Chceme-li na štěstí či požitek aplikovat vědecký přístup, potřebujeme nutně nějaký zachytý bod. O tom co je štěstí se vedou spory již od počátků filosofie. Všichni ale máme svoji vnitřní představu „jak vypadá štěstí“. Každý jedinec pozná kdy a jak moc se cítí šťasten. Potřebujeme se při zkoumání štěstí opírat o jeho přesnou definici? Ne nezbytně. Psychologové si velmi brzy uvědomili, že ke zkoumání štěstí nepotřebují vědět co přesně štěstí je, ale postačí jim, když ho dokážou nějakým způsobem změřit.

Štěstí je nesmírně komplexní pojem, a proto se pro účely výzkumů používá drobné zjednodušení. Štěstí bývá nahrazeno spokojeností se životem. Byla prokázána velmi těsná korelace⁵ těchto veličin. Tímto se člověk vyhne nejednotnosti výkladu **co** to je štěstí. V některých průzkumech jsou tomuto věnovány dokonce dvě oddělené otázky. Jedna týkající se štěstí a druhá týkající se spokojenosti se životem.

Tímto se celý problém zdánlivě vyřešil, ale ve skutečnosti dospíváme k dalšímu úskalí – **jak** štěstí měřit? Ideální metoda neexistuje! Jako první se snahy o měření užitku a požitku objevují v druhé polovině 18. století. Britský filosof Jeremy Bentham v té době vystoupil se svojí teorií utilitarismu jehož součástí byl i kalkulus štěstí (*felicific calculus*).

Zkoumání štěstí je jako otvírání Pandořiny skříňky. Okamžitě narazíme na nespočet komplikací a problémů. Má i přesto zkoumání smysl? Ano má. Každý člověk si přeje být šťastný. Hledání štěstí je nejlepším kandidátem na smysl života. Jedinec však ve své cestě za štěstím často zabloudí do slepých uliček, jako je záměna bohatství a štěstí (cesty za cíl). Vědecké bádání slouží jako prevence, případně i jako terapeutický nástroj.

⁵ Viz. Příloha 1

2.1. Problémy s měřením štěstí

Štěstí, podobně jako užitek, je vázáno výhradní subjektivitou. Bohužel neexistuje žádná objektivní metoda měření štěstí. Edgeworthem popsaný hedonimetr⁶, tedy přístroj na měření štěstí (požitku), je jen teoretickým konstruktem a v praxi patrně nikdy nic takového existovat nebude. Existují určité možnosti měření fyziologických projevů emocí. Pocit blaha lze zjistit například elektrodermální metodou měření povrchového napětí kůže, dokonce i z mrkání, které se zrychlí při příjemných prožitcích, rovněž i z průběhů EKG a EEG lze leccos vyčíst. Bylo prokázáno, že při pocíťování štěstí je v mozku aktivována levá prefrontální kůra. Naopak při pocitu smutku je aktivní centrum v pravém předním laloku (Gilbert 2007). Tato mozková aktivita byla prokázána i u novorozenců.

Ano, moderní přístroje dokážou s určitou přesností měřit vnější projevy pocitu štěstí, ale to jak štěstí opravdu prožíváme, víme jen my sami. Jakkoliv se zdají tyto metody měření důvěryhodné a objektivní, nemůžeme se na ně plně spolehnout. Přístroje, ač sebesofistikovanější, nemohou z povahy věci počítat se všemi okolnostmi projevů štěstí a je vysoká pravděpodobnost, že by došlo k zanedbání některých klíčových faktorů.

Kahneman (2000) však uvádí výzkum, kdy pozorovatel hodnotil, jak se daný subjekt cítil při kolonoskopickém vyšetření. Pouze na základě audiovizuálních vjemů měl pozorovatel odhadnout, jak velkou zrovna zažívá pacient bolest. Ač byli tito pozorovatelé téměř neškoleni, jejich odhady korelovaly se skutečnými pocity pacienta 0,7. Rovněž i subjektivní výpověď podléhá zkreslení, ale v porovnání s určením pocitů druhou osobou se jedná o metodu s největší výpovědní hodnotou, protože je toto zkreslení nejmenší možné. Jedině my sami přesně víme, že se cítíme šťastni a jak moc. Každý člověk je jedinečný, stejně tak i jeho prožitky jsou zcela individuální. Tento prožitek je velmi těžko popsateľný, a proto se snahy měření zredukovaly čistě na zkoumání jeho intenzity. Každý jedinec dokáže přiřadit svému aktuálnímu pocitu štěstí číslo na stupnici. Obvykle tato stupnice mívá mezi třemi až jedenácti stupni. Nejnižší číslo znamená, že se cítíme zcela nešťastni a nejvyšší číslo představuje námi vnímané maximální štěstí. Této metodě se říká Subjective Well-Being, což by se dalo volně přeložit jako subjektivní pocit blaha, dále jen SWB.

Nejednotnost stupnic činí agregaci jednotlivých měření SWB poněkud obtížným. Kritici mohou snadno namítnout možnost vychýlení měření vlivem subjektivního zkreslení

⁶ Edgeworth, F.Y. : Mathematical Psychics : An Essay on the Application of Mathematics to the Moral Sciences, In: Gilbert 2007

výpovědi. K účinné korekci tohoto jevu můžeme využít zákon velkých čísel. Od určité velikosti testovacího vzorku dochází k vzájemnému vyrušení výchylek.

Za jiným druhem zkreslení subjektivní výpovědi stojí jedna ze základních vlastností paměti. Lidský mozek je v průběhu dne zahlcen informacemi a není v lidských silách si je všechny zapamatovat. Paměť není fotka, ale spíše impresionistický obraz. Podobně jako počítač, také mozek používá k ukládání velkého objemu dat určitou formu kompresního mechanismu. Tato komprese je však ztrátová! Dochází k zapamatování pouze klíčových znaků. Paměť je pak schopna vyvolat vzpomínky za pomoci představivosti, kde se ze zapamatovaných údajů zpětně rekonstruuje daná vzpomínka. Této vlastnosti mozku se dostalo velké pozornosti psychologů a bylo provedeno nepřehledné množství výzkumů. Nejproblematictější je pro mozek reprodukce emocí. Naše vzpomínky na prožité štěstí (či neštěstí) jsou již během krátké doby (pár měsíců) významně zkresleny. Mozek si chybějící informace v paměti „vypůjčuje“ ze současných prožitků.

Při vzpomínkách chceme být šťastni. Z tohoto důvodu například na fotky zachycujeme jen samé pozitivní věci. Postupné vytěsňování nepříjemných vzpomínek nakonec způsobí idealizace určitých událostí nebo částí života a my pak rádi vzpomínáme na „staré dobré časy“. Rádi vzpomínáme, že i ta tráva byla dříve zelenější, v zimě bylo více sněhu a léta prosluněná. Podobně uvažujeme o dětství jako o zcela bezstarostném. Toto hodnocení je silně zabarveno naším současným životem, prožitky a starostmi. Proto se zpětně přesvědčujeme, že když jsme v dětství nic takového nemuseli řešit, museli jsme být nutně šťastnější. Jedná se o pouhý sebeklam mysli. V paměti máme vytvořenou jakousi komůrku šťastných okamžiků, kam se v duchu upneme, necítíme-li se dobře.

Předmětem jednoho výzkumu bylo určit jak aktuální vjem, počasí, ovlivní výzkum SWB. Výzkumníci volali lidem v různých částech Ameriky a ptali se jich jak jsou spokojeni se svým životem. Výsledky jednoznačně prokázali, že lidé v oblastech kde v danou dobu svítilo slunce měli vyšší průměrné hodnocení SWB než lidé v částech Ameriky kde zrovna nebylo tak hezky. Současný zážitek, v tomto případě pěkné počasí, významně vychýlil hodnocení celého života. (Gilbert 2007, p. 162) Obecně názory na míru vychýlení nejsou zcela jednotné. Kromě výzkumů potvrzujících tuto myšlenku existují i některé studie popírající zásadní vliv na SWB.⁷ Je zřejmé že počasí významně ovlivňuje lidskou psychiku, ale k našemu životnímu štěstí přispívá jen malou měrou. Ve výsledcích mezinárodních srovnání SWB Evropské severské státy jasně dominují v životní spokojenosti obyvatel. Dánsko se dokonce zařadilo

⁷ Pro hovoří například práce Schwarz & Stack (1999), naopak tomuto výzkumu oponuje Eid & Diener (1999) In: White (2006)

celosvětově na první místo! (White 2006, příloha 2b) Kdyby bylo počasí natolik zásadním faktorem životní spokojenosti, tak bychom byli svědky rozsáhlé migrace obyvatelstva do tropických a subtropických oblastí. Nutně tedy existují další faktory, které zásadně ovlivňují naši radost ze života. Jako jedna z možností se nabízí vliv životního prostředí na lidskou psychiku, což by odpovídalo i předním místům již zmíněné tabulky – Severské státy, Švýcarsko, Rakousko...

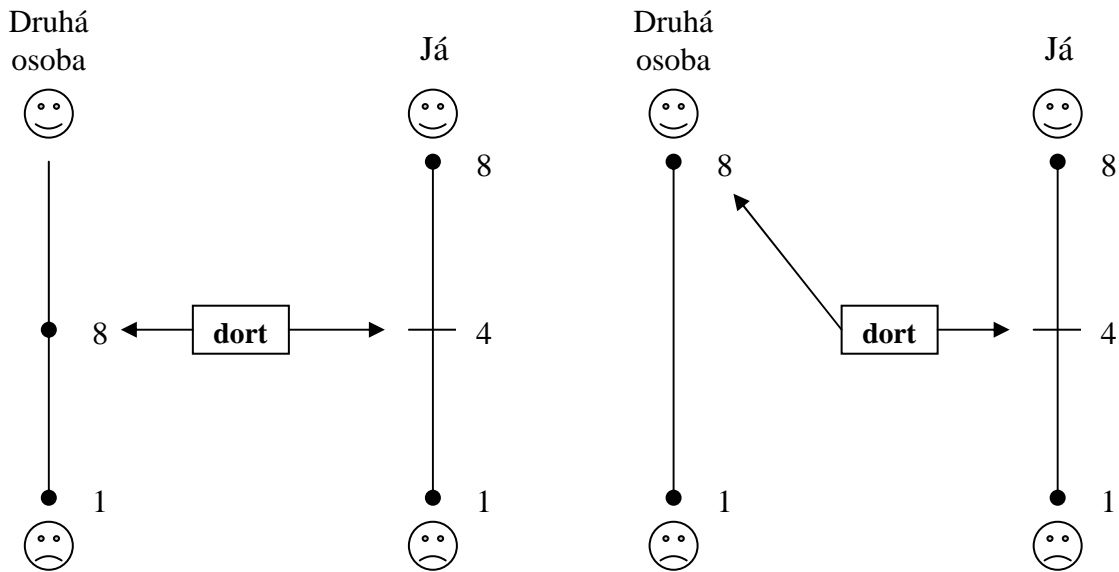
2.2. Porovnávání štěstí

Jak již bylo zmíněno štěstí je vnímáno zcela subjektivně. Co se pro jednoho člověka může zdát štěstím, pro druhého takové štěstí být nemusí, či je to dokonce hodnoceno velmi záporně. Jako příklad bych uvedl narození dítěte. Pro pár, který se snaží již mnoho let přivést na svět potomka je jeho narození štěstí, kterému lze beze sporu přiřadit nejvyšší hodnocení z hlediska SWB. Na druhou stranu dostane-li se například vlivem mladické nerozvážnosti do jiného stavu studující nezaopatřená dívka, pak je dítě vnímáno vesměs jako překážka dosažení vyššího vzdělání. Zcela stejná událost jako je narození dítěte dostává v daných kontextech diametrálně odlišné hodnocení z hlediska prožitého štěstí.

Již tento příklad naznačuje, že za snahami vytvořit univerzální „kuchařku na štěstí“ stojí z velké části akorát touha po zisku nebo naivita. Další odlišnosti ve vnímání štěstí jsou dány sociálními a kulturními odlišnostmi. Například afroameričané mají tendenci vybírat si z odpovědí extrémy, výsledná měření jsou tedy výrazně polarizovaná a nemají moc vysokou výpovědní hodnotu. Bílé obyvatelstvo se zpravidla extrémním odpovědím vyhýbá.

Otázka kardinality měření a interpersonálního srovnávání představuje pro některé ekonomy nepřekonatelný problém. V praxi se ale ukazují tyto teoretické problémy jako málo podstatné. Výsledky měření SWB poskytují vysokou konzistenci, spolehlivost a platnost dat. (Frey&Stutzer 2000) Měření nejsou systematicky vychýlená a jsou stabilní v čase. Rovněž i Kahneman (1997) potvrzuje, že kardinalita není vůbec takový problém jak se zdá a štěstí lze bez obtíží měřit. Interpersonální srovnání je nutná podmínka analýz.

Obrázek 1: Měřítko Subjective Well-Being



Zdroj: Gilbert, Daniel (2007), p.71, p.76

Při porovnávání štěstí brzy dojdeme k zásadní otázce: Když dva lidé tvrdí že jsou šťastni, jsou oba stejně šťastni? Obrázek 1 ilustruje dvě rozdílné hypotézy porovnávání SWB. Na každém z obrázků máme dvojici osmibodových stupnic SWB a určitý podnět vyvolávající potěšení. Pro názornost je zde uveden dort. Může být naše štěstí lepší než štěstí někoho jiného? Levý obrázek znázorňuje právě tento případ. Ačkoliv oba dva prohlásíme, že jsme šťastni, můžu být ve skutečnosti já šťastnější než druhá osoba. Naše dvě maximální hodnocení SWB nejsou ekvivalentní! Je to tedy poněkud zvláštní situace, kdy jedna osmička je větší než druhá. Alternativní hypotézu představuje obrázek vpravo. Jsme-li oba maximálně šťastni, zažíváme stejný pocit štěstí. Oba žebříčky SWB jsou identické, neposunuté.

V životě se často setkáme s tím, že někdo prohlásí: „Tvé problémy bych chtěl mít.“ Je tomu opravdu tak? Pokud ano, určitě půjde tato myšlenka formulovat i v opačném smyslu a my můžeme chtít být tak šťastni jako někdo jiný. Tato úvaha je však zavádějící, protože my ve skutečnosti nemůžeme nikdy poznat, jak moc je druhý člověk šťasten. Dokážeme pozorovat pouze nějaké doprovodné znaky pocitu štěstí. Rovněž i porovnávání strastí nese stejné rysy. Nikdy nevíme, jak moc se dotyčný člověk trápí. Výzkumy ukazují, že je pro dítě podobně frustrující ztráta autíčka jako pro dospělého krádež automobilu. Dítě nikdy nic lepšího nepoznalo, a proto zatím nemá dostatečně široké obzory. S tím jak se rozšiřuje jeho poznání, rostou i aspirace a nároky na životní štěstí.

Říká se, že dětem stačí ke štěstí málo. Z našeho pohledu je tomu opravdu tak. Ve skutečnosti je v tomto směru člověk sám sobě obětí, protože díky poznání dochází k rozšiřování obzorů, což následně vede k růstu aspirací. Jednoduše řečeno – dosáhnout štěstí už nikdy nebude tak jednoduché jako dřív. Na ostatní by se dalo občas pohlížet s tím, že nemůžou být opravdu šťastní, protože neví o co přicházejí. To, že lidé nevědí o co přicházejí neznamená, že budou méně šťastni. Jistě běžnému člověku nedá mnoho práce představit si šťastný život bez osobního šoféra a luxusní jachty v Karibiku.

Každý má jiný žebříček hodnot a tudíž i odlišné potřeby při uspokojování svých tužeb. V průběhu života se získáváním zkušeností tento žebříček mění. Uvažujeme-li první hypotézu, pak dochází k „natahování“ žebříčku, v případě druhé hypotézy dochází akorát ke změně číslování. Jedinec sám sobě filosofem – dojde k přehodnocení hodnotového žebříčku. Určí se znovu co je opravdové štěstí či opravdové neštěstí.

„Která hypotéza je tedy správná? To právě nevíme. Můžeme jen říct, že tvrzení o štěstí vychází vždy z osobního názoru každého člověka – z pohledu jednotlivce, jehož unikátní sbírka minulých zážitků slouží jako kontext, objektiv, podklad pro hodnocení zážitků současných.“ (Gilbert 2007, p.78) Není to však jedno? Cílem je aby byli lidé subjektivně šťastni a nemusíme se starat o to aby byli všichni objektivně stejně šťastni.

3. Kontrast a Habituače

Existují dvě protichůdné teorie. Zatímco jedna tvrdí, že je možné dosáhnout dlouhodobou životní změnou trvalého posunu SWB, druhá teorie říká, že je štěstí převážně biologicky determinované (Kahneman 2000). Biologickou determinaci lze vysvětlit jako schopnost radovat se ze života. Podle této teorie mají životní poměry na naše štěstí spíše okrajový vliv. Daleko více pocit štěstí ovlivňuje náš temperament a osobnost. Každý člověk je založením spíše optimista nebo pesimista, extrovert či introvert a od toho se odvíjí náš přístup k životu. Extroverti a optimisté bývají v průměru šťastnější. Existence této biologické složky SWB potvrzují i výzkumy jednovaječných dvojčat. Mlčoch (2007, p. 155) uvádí, že tato vrozená dispozice tvoří až 80 % SWB. Rovněž je zdokumentovaná psychopatologická porucha zvaná anhedonie, kdy je daný člověk neschopen být šťastný. Často se jedná o doprovodný jev deprese. Prožíváme pak stav, kdy nás nic netěší.

V případě nějakého životního neštěstí může dojít ke skokové a trvalé změně hodnotového žebříčku. Výsledný dlouhodobý vliv změny žebříčku na prožívané štěstí závisí na tom, které z teorií dáme přednost. Problematikou životních změn a jejich dopadu na SWB se zabývá celá řada výzkumů. Prvním, který bych chtěl uvést, je výzkum Brickman et al. (1978). Byla provedena série výzkumů s pacienty, kteří po nehodě ochrnuli. Navzdory některým mylným interpretacím, u těchto osob opravdu dochází k poklesu průměrného SWB v porovnání se „zdravou“ populací. Zajímavé ale je, že v případě ochrnutí nedochází k až tak významnému poklesu SWB jak by se očekávalo. Lidé selhávají v odhadech jak se budou v dané situaci cítit. Má-li zdravý člověk říct, jak by se cítil v případě ochrnutí, jeho odhad bude mnohem horší, než se ve skutečnosti ochrnutí lidé cítí. V paměti nám dominují ty nejintenzivnější zážitky, nehledě na to, zda pozitivní či negativní. Z tohoto důvodu naše odhady jak se budeme cítit, bývají systematicky nadhodnocené či podhodnocené.

Jiný pokus⁸ zkoumal, kolik by byli ochotni lidé zaplatit za to, že se vyhnou ochrnutí. Následně se zjišťovalo, kolik by byli ochotni ochrnutí pacienti zaplatit za to, aby se ochrnutí zbavili. Výsledek ukázal, že zdraví lidé jsou v průměru ochotni zaplatit mnohem více než lidé ochrnutí. Jak je to možné?

Jako vysvětlení může sloužit teorie referenčních skupin. Záleží na směru pohybu SWB. Ochrnutý člověk vnímá jako referenční skupinu lidi, kteří jsou na tom ještě hůř než on.

⁸ Gilbert (2007)

Protože si pohoršil, směřuje změna SWB dolů. Srovnání tedy neprobíhá se skupinou zdravých lidí, a proto je pokles SWB menší, než bývá očekáváno. V opačném případě kdy se jedná o posun SWB vzhůru je referenční skupinou taková, která je na tom v danou chvíli lépe než dotyčný člověk. Proto se milionář může cítit poměrně chudý, jelikož mu za referenční skupinu slouží například miliardáři a ne střední vrstva obyvatelstva. V tomto druhém případě je tedy růst SWB menší než by se nechalo původně předpokládat. Vzhledem k referenčním skupinám není kontrast minulého a současného SWB tak veliký.

V roce 1949 přišel James Dusenberry s pojmem „relativní důchod“. Bylo opakovaně prokázáno, že jedince téměř nezajímá absolutní výše příjmu, ale výše příjmu v porovnání s nějakou referenční skupinou. Layard (2003b) uvádí zajímavý průzkum ilustrující tuto situaci. Vysokoškolským studentům byla položena otázka, kterou z následujících variant by si vybrali:

- A) Plat 50 tisíc USD ročně, zatímco ostatní by měli polovinu.
- B) Plat 100 tisíc USD ročně, ale ostatní by měli dvojnásobek.

Většina z nich vybrala první variantu, i když by to znamenalo jejich poloviční příjem v porovnání s druhou eventualitou. Následně byla před studenty postavena další volba:

- A) Dva týdny volna, zatímco ostatní by měli polovinu.
- B) Čtyři týdny volna, ale ostatní by měli dvojnásobek.

V tomto případě pouze 20 % dotázaných volilo první možnost. Je zřejmé, že se soupeření týká pouze důchodu. Rovněž to ale ukazuje na fakt, že lidi výrazně trápí nedostatek volného času. Chceme pro sebe co nejvíce volného času a jsme kvůli tomu ochotni připustit, aby ho měl někdo jiný ještě více.

Problém referenčních skupin vedl Duesenberryho k úpravě běžné užitkové funkce do následující podoby: (p.24 Easterlin 1974)

$$U_i = f \left[\frac{C_i}{\sum a_{ij} C_j} \right]$$

U_i - užitek z i-tého spotřebitele

C_i - spotřeba i-tého spotřebitele

C_j - spotřeba j-tého spotřebitele

a_{ij} - váha kterou dává i-tý spotřebitel spotřebě j-tého spotřebitele

Roste-li spotřeba lidí z naší referenční skupiny rychleji než ta naše, pocítujeme snížení užítku. Spotřeba ostatních funguje jako negativní externalita. Lidé z naší referenční skupiny pro nás svou spotřebou vytvářejí poziční statky. Dochází tedy k fenoménu závodů ve spotřebě, se kterým jde jen velmi obtížně bojovat.

Brickman a Campbell v roce 1971 představili teorii „treadmill efektu“. Do češtiny obtížně přeložitelný výraz představuje běhací pás z fitness posilovny, na kterém člověk běhá, ale přitom ve skutečnosti stojí na místě. Mlčoch (2007) výraz přeložil jako žentour, což je mechanické zařízení využívající tažných zvířat jako pohonu hřídele. Zvířata zapřažená v žentouru chodí pořád dokola. Ač jdou stále dopředu, tak vlastně stojí na místě.

Ačkoliv neustále něco spotřebováváme, nedaří se nám krátkodobé štěstí ze spotřeby převést na štěstí dlouhodobé. Potěšení z dané věci vždy po určité době odezní. Tomuto jevu se říká habituace.⁹ Žentoury rozlišujeme dvojího typu podle příčiny snížení potěšení:

Hedonický žentour (hedonic treadmill) – Adaptace na novou situaci, potěšení z dané věci se snižuje

Žentour satisfakce (satisfaction treadmill) – Růst aspirací, potěšení se též snižuje

Zmíněná habituace odpovídá hedonickému žentouru. V praxi mohou probíhat oba efekty současně, ale převládá efekt růstu aspirací. Naše úroveň štěstí zůstává v průběhu života prakticky neměnná. Nová situace způsobí dočasnou výchytku, ale vlivem habituace se pak SWB vrátí na původní hodnotu.

Podobné vysvětlení poskytuje i Brickmann et al.(1978). V případě výhry vysoké finanční částky dochází v krátkém období ke kontrastu s běžnými životními potěšeními, které se v tomto světle jeví jako méně potěšující. V dlouhém období nastupuje proces habituace a růst aspirací. Výherce si zvykne na nový životní styl a už mu nebude přinášet tolik potěšení. V případě paraplegiků¹⁰ kontrast způsobí, že se běžná životní potěšení jeví jako mnohem lepší. Habituace následně umožní zvyknout si na nový způsob života a smířit se se svým

⁹ Psychologové znají tento pojem již dlouhou dobu. Jedná se o formu učení, kdy v nás známý podnět vyvolává čím dál slabší reakci. Ekonomie ho zná v podobě již zmíněného žentouru.

¹⁰ Lidé s ochrnutím dolních končetin.

údělem. Z těchto důvodů je výsledný pocit štěstí odlišný oproti očekávání, protože díky kontrastu a habituaci dochází k částečnému vyrušení efektu výhry či ochrnutí.

Tabulka 1: Průměrné štěstí a potěšení ze všedních zážitků

	Všeobecné štěstí			Všední požitky ¹¹
	Minulost	Současnost	Budoucnost	
Výherci	3,77	4,00	4,20	3,33
Kontrolní skupina	3,32	3,82	4,14	3,82
Oběti nehody	4,41	2,96	4,32	3,48

Zdroj: Brickmann et. al. (1978), p.921. Pozn.: Formát tabulky drobně upraven.

V tabulce 1 vidíme výsledky výzkumu, ve kterém dotázaní odpovídali jak se cítí šťastni. V tomto případě byla škála SWB od 0 do 5, kde 5 znamená maximální štěstí. Zajímavé je, že obě skupiny jak výherci, tak paraplegici hodnotí své životní štěstí symetricky okolo střední hodnoty 2.5, přičemž ani jedna ze skupin nevnímá svoji situaci jako absolutní štěstí respektive neštěstí. Významnou výchylku při hodnocení minulosti u obětí nehod autor příhodně nazývá „efekt nostalgie“ (Brickmann 1978, p.921). Ochrnutí si ve vzpomínkách minulost idealizují a hodnotí ji v kontrastu se současnou situací. Dalším zajímavým faktem je, že paraplegici hodnotí svoji současnou situaci výše než je střední hodnota. U výherců pozorujeme nižší potěšení ze všedních zážitků dokonce i v porovnání s oběťmi nehody.

3.1. Aspirace

„V průběhu životního cyklu rostou aspirace spolu s důchodem a maří kladný efekt růstu důchodu na štěstí...Lidé si myslí, že byli dříve méně šťastní a v budoucnosti budou šťastnější, než jsou nyní, protože si představují, že současné aspirace byli a budou stejné po celý život, zatímco důchod poroste. Ale jelikož aspirace ve skutečnosti rostou spolu s příjmem, vnímané štěstí je systematicky odlišné od toho, jak jsme si představovali, že budeme šťastni. Důsledkem toho, naše volby bývají založené na falešných očekáváních.“ (Easterlin 2001, p.465)

¹¹ V originále „Mundane pleasure“

Jak již zmiňuje úvodní citát, spolu s růstem důchodu dochází i k růstu aspirací a to ve stejné proporcii! Rovněž se projevuje i tzv. „decelerační účinek bohatství“. Cokoliv, co si můžeme koupit, přestává být objektem tužeb. U teorie aspirací je naše štěstí dáno jako gap mezi naší současnou úrovní spotřeby a hladinou aspirací.

Následující graf ilustruje problematiku růstu aspirací spolu s důchodem. Aspirace nerostou okamžitě, ale s mírným zpožděním. Vzroste-li nám důchod z úrovně Y_1 na Y_2 , vzroste i náš pocit štěstí z úrovně H_1 na H_2 . Vzroste-li důchod dále na úroveň Y_3 dochází už k růstu aspirací a přesouváme se na vyšší aspirační křivku a naše štěstí se tedy prakticky nemění. Tímto způsobem rostou aspirace neustále. Když hodnotíme naši minulost, neuvědomujeme si, že jsme na vyšší aspirační křivce a myslíme si, že naše aspirace nevzrostly. Když vzpomínáme jak jsme se cítili šťastni s důchodem na úrovni Y_2 , pak si myslíme, že jsme byli v bodu **D**, kterému odpovídá mnohem menší úroveň štěstí než bodu **B**, kde jsme se ve skutečnosti nacházeli. Analogicky nadhodnotíme potěšení z budoucího nárůstu důchodu, protože si neuvědomíme, že se s růstem důchodu dostaneme opět na vyšší aspirační křivku. Hodnocení efektu zvýšení příjmu ex post je vždy nižší než ex ante.

Obrázek 2: Růst důchodu a aspirací

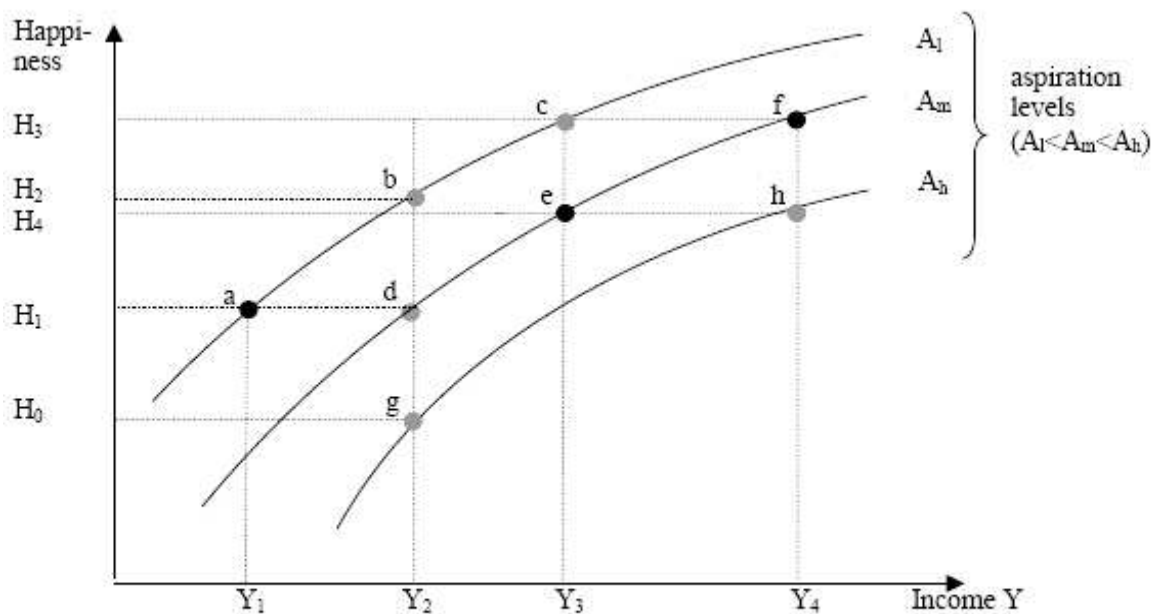


Figure 3. Happiness, Income and the Role of the Aspiration Level

Zdroj: Frey & Stutzer 2001, p.417

Jakmile si navykneme na novou životní úroveň, ztrácíme možnost návratu na předchozí úroveň životního standardu. Spotřeba je nepružná směrem dolů. (Mlčoch 2007) Radost z peněz navíc zmizí nejpozději do roka. V chudých zemích jsou velmi nízké úrovně aspirací, a proto se mnohem snadněji naplňují. S rostoucím důchodem se dostavuje efekt klesajícího mezního užítku bohatství a růst aspirací na závratnou úroveň. Existují lepší způsoby jak dosáhnout vyššího SWB než platem. Vyšší plat může být doprovázen stresem a zanedbáváním rodiny a mezilidských vztahů. (Diener 2000)

3.2. Easterlinův paradox

„There is a clear presumption that changes in economic welfare indicate changes in social welfare in the same direction, if not in the same degree“

Pigou, A. C. In: Easterlin (1974)

Americký ekonom Robert Easterlin se proslavil v roce 1974 publikací článku „Does Economic Growth Improve a Human Lot?“. V této práci podrobil výzkumu vzájemný vliv bohatství a pocíťovaného štěstí (SWB). Oproti všeobecným představám¹² se pozitivní korelace těchto dvou veličin ukázala jako velmi slabá. Závěr této práce bývá označován jako Easterlinův paradox.

Easterlinův paradox

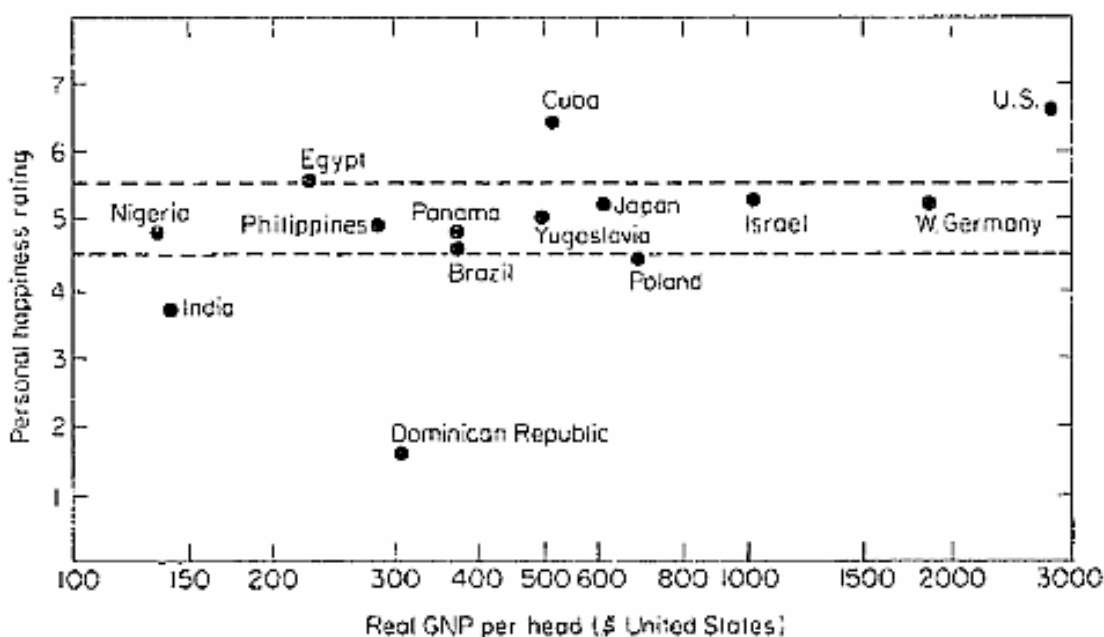
- Ve všech zemích jsou bohatí obyvatelé v průměru šťastnější než ti chudí. Tento fakt je plně v souladu s ekonomikou hlavního proudu.
- V mezinárodním srovnání je efekt bohatství mnohem slabší, či dokonce nekonzistentní s vlivem bohatství na SWB v rámci jednoho státu. Je prokázáno, že od určité výše hrubého domácího produktu per capita se efekt bohatství vytrácí a růst HDP už nezpůsobuje další růst štěstí. Bohužel názory na výši této prahové hodnoty HDP se velmi liší. Kenny (1999) uvádí 8000 USD per capita, Easterlin (1974) 10000 USD, Layard (2003a) 15000 USD a v novějších člancích dokonce 20000 USD.

¹² Viz. úvodní citát od Pigou, A. C.

- Vyšší důchod neznamená růst SWB ve stejné proporcii. Easterlin jako příklad uvádí data z USA, kde za posledních padesát let vzrostlo mnohonásobně HDP per capita, zatímco úroveň štěstí obyvatel se prakticky nezměnila.

V následujícím grafu je tento paradox názorně ilustrován na příkladu vybraných zemí v roce 1961. Zatímco se velikost hrubého domácího produktu per capita mění dramaticky, průměrná hodnota SWB většiny z uvedených zemí se pohybuje v rozmezí pouhých 1,1 bodu. Anomálie v podobě Kuby a Dominikánské republiky jsou způsobeny probíhajícími revolucemi v obou zemích. Zatímco na výsledcích Kuby se projevila úspěšná Castrova revoluce, v Dominikánské republice je propad způsoben revolučními bouřemi začátkem šedesátých let

Graf 1: Srovnání SWB a GNP ve vybraných zemích v roce 1961



Zdroj: Cantril & Rosenstein-Rodan, In: Easterlin (1974)

Poznámka: GNP je hrubý národní produkt

Chudí se cítí v průměru méně štěstí, protože jejich touha po zboží (aspirace) se v porovnání s vyššími příjmovými vrstvami obyvatelstva liší méně než jejich platy. Nabízí se otázka komu peníze z vyššího HDP přibudou do kapsy. Jistě ne každému, proto může celonárodní průzkum významně zkreslovat díky „prokletí průměru“. Je třeba brát v potaz i Giniho koeficient. Podstatný je relativní, ne absolutní důchod. Lidé by se cítili lépe, kdyby rostl jen jejich

důchod. Kdyby obráceně, tak by se cítili hůře. Když roste důchod všem, efekt bohatství se vytrácí, protože se z toho stává nová norma. (Easterlin 2001)

Již od svého zveřejnění vyvolává Easterlinův paradox velikou polemiku v akademické obci. Zatímco jedni ho berou jako základní kámen ekonomie a štěstí, najde se i řada odpůrců. Proti se staví například Ruut Veenhoven (2003). V reakci na jeho pojednání napsal Easterlin článek, ve kterém mu vytknul vážné metodologické nedostatky. Nejnovější kritickým dílem je „*Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox*“ Wolfers a Stevenson (2008). (In: White 2007)

3.2.1. Indexy štěstí

Easterlin se ve svých studiích opírá o data z průzkumů veřejného mínění americkými institucemi AIPO a NORC¹³, rovněž i výzkumů vedených Cantrilem. Cantril používal pro průzkumy veřejného mínění systém sebeukotvujícího žebříčku tužeb¹⁴. Každý dotázaný dostal za úkol představit si ten nejideálnější život, jaký by chtěl žít a ten nejhorší život na jaký dokáže pomyslet. Tyto dva extrémy slouží jako kotvy v deseti stupňovém žebříčku SWB, kde 10 představuje onen ideální život a 0 vice versa. Následně byli požádáni, aby sepsali své největší životní radosti a obavy. Jednalo se tedy o poměrně komplexní výzkum, jehož výstupem bylo určení pozice na pomyslném životním žebříčku (SWB) a rovněž i určení rozhodujících faktorů přispívajících k životnímu naplnění.

Průzkumů veřejného mínění zkoumajících SWB je nepřehledné množství. Pro srovnání zde uvedu několik zástupců nejrozšířenějších anket. U každého z nich uvádím pro ilustraci pokládanou otázku v původním znění a možné odpovědi na ni.

National Opinion Research Center (NORC) je americké národní centrum pro výzkum veřejného mínění zodpovědné za anketu General Social Survey (GSS)

Otázka: „Taken all together, how would you say things are these days – would you say that you are very happy, pretty happy, or not too happy?“

¹³ AIPO - American Institute of Public Opinion, NORC - National Opinion Research Center

¹⁴ Přeloženo z anglického originálu „self-anchoring striving scale“ Cantril, In: Easterlin (1974)

World Value Survey (WVS) je nezávislá organizace zastřešující sociální vědce z celého světa.

Otázka 1: „Taken all things together, would you say you are: very happy, rather happy, not very happy, not at all happy.“

Otázka 2: „All things considered, how satisfied are you with your life as a whole these days?“ Stupnice od 1 do 10. Zatím proběhly 4 vlny – 1990, 1995, 2000 a 2005.

Eurobarometr Evropské komise pořádá pravidelně každý půlrok průzkumy veřejného mínění v členských a uchazečských státech.

Otázka: „On the whole, are you very satisfied, fairly satisfied, not very satisfied or not at all satisfied with the life you lead?“

SWB není jediný index, který lze použít k měření štěstí. Můžeme zvolit Satisfaction With Life Scale (SWLS) Eda Dienera a Satisfaction With Life Index (SWLI) Whitea. Jedná se o rozvinutější formy SWB skládající se z několika otázek orientovaných na doménu štěstí. Pro názornost uvádím otázky SWLS¹⁵ (Diener 1985):

1. Skoro ve všech ohledech se můj život blíží ideálu.
2. Mé životní podmínky jsou výborné.
3. Jsem spokojen se svým životem.
4. Zatím se mi podařilo dosáhnout všeho podstatného, co jsem od života chtěl.
5. Kdybych mohl žít svůj život znovu, skoro nic bych neměnil.

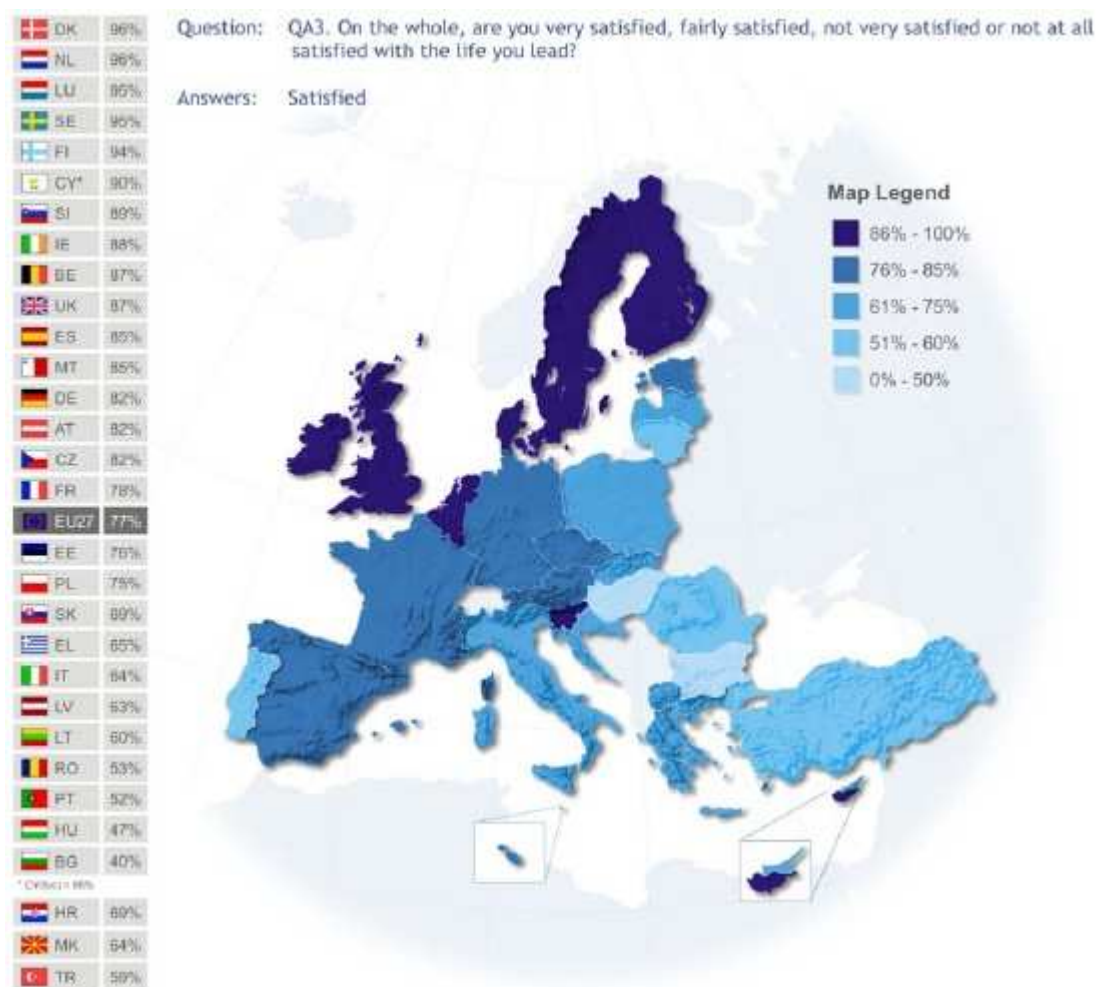
Odpovědi na každou otázku jsou ze škály 1..7

Dále jsou k dispozici například Human Development Index (HDI) a Quality of Life index (QoL) měřící spíše kvalitu života než štěstí. Happy Planet Index (HPI) má navzdory svému názvu ryze ekologický záměr, o štěstí prakticky nevyovídá.

O tom, že různé indexy a stupnice vedou ke srovnatelným výsledkům se lze přesvědčit porovnáním následující mapky z Eurobarometru a celosvětového průzkumu metodou SWLI v příloze 2a.

¹⁵ Tyto otázky byly velmi krátké a nehrozilo zkreslení vzniklé překladem.

Obrázek 3: Mapa štěstí v EU



Zdroj: Eurobarometr 69.2, 2008

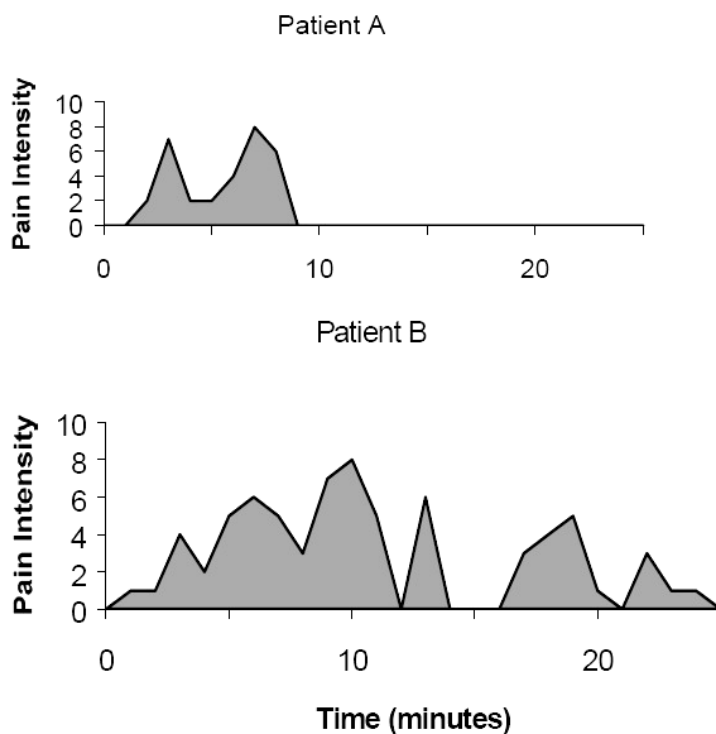
3.3. Pravidlo „Peak / End“

Daniel Kahneman (1997) provedl jeden zajímavý výzkum v nemocnici v Torontu. Jednalo se o výzkum psychické újmy vnímané pacienty při kolonoskopickém vyšetření, které je velmi bolestivé. Cílem výzkumu bylo určit, jestli délka vyšetření a intenzita bolesti ovlivní pacientovu volbu, zda příště zvolit opět kolonoskopii nebo půjde raději na baryový klystýr.

Intenzita prožívané bolesti byla měřena pomocí tzv. „experience sampling method“. Pacient měl pípátko předprogramované tak aby pípl každých 60 vteřin. Po pípnutí pacient vždy zapsal aktuální intenzitu bolesti na škále od 0 do 10, kde 0 představuje žádnou bolest a 10 nesnesitelnou bolest. Výhodou této metody je, že nedochází ke zkreslení paměti, když si člověk vzpomíná, jak se dříve cítil. Metoda okamžitého měření se nazývá „moment-based“ (momentová) a druhá metoda se nazývá „memory-based“ (paměťová). Kahneman tento efekt

zkreslení roněž testoval a došel k závěru, že reportování intenzity vjemů až následující den výsledky neovlivní.

Obrázek 4: Kolonoskopické vyšetření



Zdroj: Kahneman (2000), p. 675

Jedna skupina pacientů byla podrobena kolonoskopickému vyšetření, které trvalo kratší dobu, ale bolest byla velmi intenzivní v průběhu celého vyšetření (Obr.5, pacient A). U druhé série pacientů bylo provedeno vyšetření delší, ale ke konci intenzita bolesti podstatně klesla (Obr.5, pacient B). Na závěr vyšetření byli pacienti ještě požádáni o celkové hodnocení bolestivosti zákroku. Kdybychom chtěli zjistit celkovou objektivní újmu z vyšetření, stačilo by provést integrál zaznamenaných křivek. Již na první pohled je patrné, že druhé vyšetření muselo být z objektivního hlediska pro pacienta bolestivější. Avšak pacienti ze skupiny B hodnotili celkový pocit z vyšetření lépe než pacienti ze skupiny A! Výzkum vedl k překvapivému zjištění, že je celkové hodnocení vyšetření časově neutrální. Korelace délky trvání a výsledné újmy byla pouze 0,03.

Kahneman tento paradox vysvětluje pomocí pravidla „Peak / End“. Celkový vjem z události je dán poměrem maximálního zážitku (Peak) a průměrné intenzity prožitku v posledních třech minutách (End). Ačkoliv bylo vyšetření druhé skupiny podstatně delší, v závěru došlo k poklesu bolesti na velmi nízkou úroveň, oproti zakončení prvního vyšetření. I když je u

obou vyšetření maximální bolest (Peak) stejně veliká, poměr Peak / End je pro pacienty B větší a tím pádem pacienti preferují delší vyšetření. Pacienti z první skupiny se více vyhýbali další kolonoskopii. Paradoxně tedy prodloužení bolesti sníží pacientem vnímanou celkovou újmu. Pomocí pravidla Peak / End lze rovněž vysvětlit proč ve skutečnosti není a posteriori prožitek porodu hodnocen tak negativně.

V podobném duchu provedl Kahneman další výzkumy (pouštění hlasitých zvuků a pokus s ledovou vodou), pokaždé se stejnými výsledky. Potvrdila se platnost známého rčení: „Konec dobrý, všechno dobré.“

4. Zdroje štěstí

Pomineme-li měření štěstí, pak jsou hlavním zájmem výzkumníků jednotlivé komponenty štěstí. Identifikace zdrojů štěstí je naprosto nezbytná pro navrhování aktivních politik štěstí. Jak již bylo uvedeno dříve, schopnost dosahovat štěstí je z určité části dána dědičně (temperament, osobnost). White (2007) uvádí, že je SWB nejtěsněji korelováno se zdravím (0,7), bohatstvím (0,6) a přístupem k základnímu vzdělání (0,6). Se štěstím souvisí i úroveň dosaženého vzdělání. Podle vzdělání se výrazně liší platy, ale výchozí výše aspirací je pro všechny takřka stejná. Díky tomu jsou vzdělanější lidé s vyšším platem v průměru šťastnější než lidé méně vzdělaní, kteří tohoto platu nedosáhnou.

Frey a Stutzer (2000) ve Švýcarsku zkoumali data od více jak 6000 respondentů. Výzkumným záměrem bylo ověřit vliv přímé demokracie a nezaměstnanosti na blaho obyvatel. Došli k závěru, že jsou obyvatelé ceteris paribus tím šťastnější, čím vyvinutější jsou instituce přímé demokracie v oblasti kde žijí. To samé platí i pro míru decentralizace vlády. Větší decentralizace umožňuje lepší kontrolu politiků a přesunutí některých rozhodnutí na lokální úroveň správy zvyšuje šanci, že toto rozhodnutí bude přínosem pro co největší počet obyvatel. Z hlediska vnímaného štěstí je rovněž důležitý pocit, že můžu ovlivnit politické dění, dokonce bez ohledu na výsledek.

Tito autoři rovněž zdůrazňují silně negativní vliv inflace a nezaměstnanosti na lidské štěstí. Jejich výpočty hovoří o tom, že jednoprocentní inflace vyvolá pokles SWB o ekvivalent dvou procent důchodu per capita.

Cantril (In: Easterlin 1974, 2001) při svých výzkumech štěstí a životní spokojenosti zároveň zkoumal, co je pro lidi v životě důležité, jaké jsou jejich hlavní zdroje štěstí. Výsledné poznatky shrnul do čtyřech kategorií:

1. 3/4 dotázaných – **materiální zabezpečení** (životní úroveň)
2. 1/2 dotázaných – **rodina a vztahy**
3. 1/3 dotázaných – **zdraví** (vlastní i členů rodiny)
4. 1/5 dotázaných – **práce**

4.1. Rodina a mezilidské vztahy

I když jsou rodina a vztahy až na druhé příčce, na rozdíl od životní úrovně nepodléhají růstu aspirací. Investice do mezilidských vztahů je tedy mnohem efektivnější, než honba za vyšším důchodem. Ve studii Brickman et al.(1978) se ukázalo, že výherci stále považují životní hodnoty jako zdraví a mezilidské vztahy za mnohem cennější, než finanční zisk z výhry. Toto zjištění potvrzuje myšlenku, že bohatí nutně nemusí být šťastnější, protože je bohatství pouze jednou z mnoha příčin štěstí. Lubomír Mlčoch (2007, p.147) si hned úvodu své práce pokládá výstižnou otázku: „Jakou „cenu“ budeme muset „zaplatit“ za růst materiálního blahobytu?“ Touto cenou zdá se bude rodina a mezilidské vztahy. Životní naplnění nepramení z materiálu, ale právě z mezilidských vztahů. Štěstí dosahujeme skrze sociální interakce. Jedinec jako individuum nemůže být šťastný. „Ke štěstí jsou potřeba alespoň dva.“ (Zamagni 2005, p. 304) Vlastně ani poustevník není sám, protože má boha.

Štěstí člověk dosáhne spíše skrz přátele a rodinu než peníze. Kahneman (příloha 4) došel k závěru, že aktivity přinášející nejvyšší štěstí pocházejí z mezilidských vztahů. Sociální síť je mnohem důležitější oproti růstu důchodu. Přátelé jsou na rozdíl od práce a peněz unikátní.(Lane 2001)

Pracovní stres se přenáší i do mezilidských vztahů. Dochází tedy k nabourávání základní společenské jednotky – rodiny. Mlčoch 2007 p.150 „Pro tržní ekonomiku je instituce rodiny „externalitou“.“ Lane 2001 mluví dokonce o souboji rodiny a trhu. Překotný ekonomický růst 20. století dal vzniknout takovým fenoménům jako například „zelené vdovy“ a smrt z přepracování (karoshi). Se společenskými změnami 20. století došlo i ke snížení transakčních nákladů na zahájení a ukončení vztahu. Následkem je vysoká míra rozvodovosti a rostoucí počet nesezdaných párů.

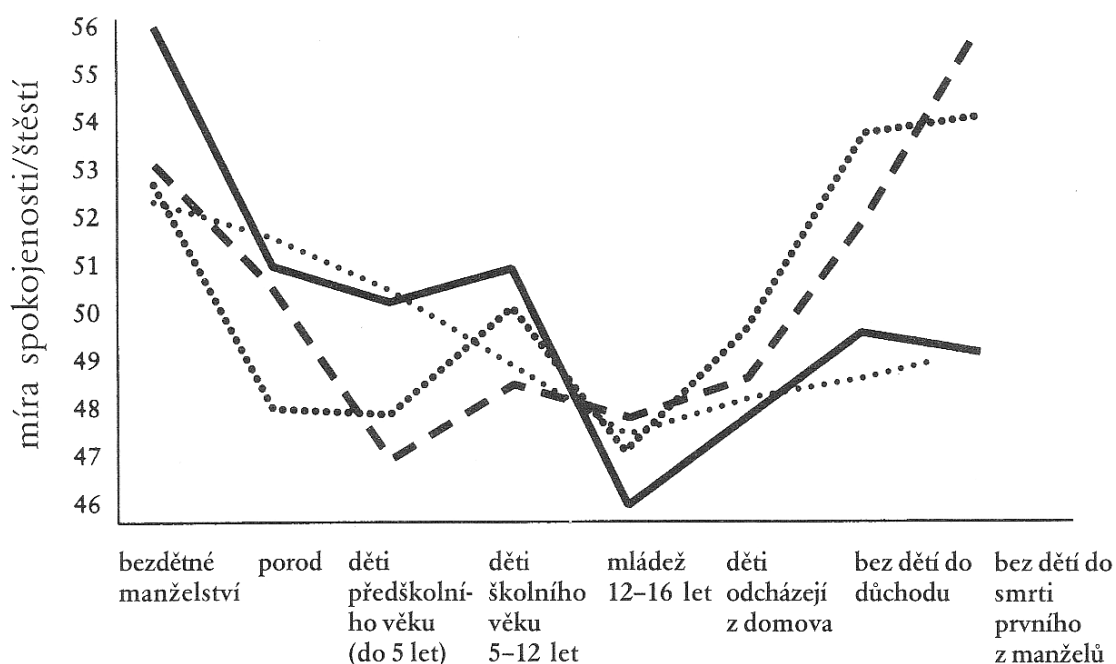
Všechny vyspělé státy trpí rapidním demografickým úbytkem populace. Příčin je celá řada. Jednou z nich je stále se zvyšující životní tempo. Růst produktivity práce neznamena, že budeme pracovat méně, ale že za stejnou dobu stihneme více práce. Díky rozvoji mobilních technologií si nosíme kancelář v kapse stále s sebou. Zaslepení iluzí peněz věnujeme práci nepřiměřeně mnoho času a na oltář konzumu obětováváme čas na rodinu a relaxaci. S rostoucími možnostmi cestování, vzdělávání a kariérního růstu se dítě stává překážkou. Často slycháme věty: „Dítě si nemůžeme dovolit“. Dítě se stalo luxusním statkem. (Mlčoch 2005, p.152) Dosáhnutím určité úrovně spotřeby ztrácíme ochotu návratu na nižší úroveň.

V duchu anglického ekonoma Thomase Malthuse lidem připadá, že díky dětem chudnou. Do sporu se dostává biologický a společenský trend. Dochází k odsunu plození dětí na věk okolo 30 let, kdy je přivedení dítěte na svět ekonomicky únosné, ale za cenu naprosté ignorace biologických hodin. Podle gynekologů je optimální věk prvního těhotenství po 20. roce života, což je zcela v rozporu se současným trendem. V čím pozdějším věku se rozhodne žena rodit, tím se významně zvyšuje zátěž organismu těhotenstvím a riziko potratů či jiných komplikací v průběhu gravidity. Prudce se také zvyšuje počet neplodných párů. Na vině není jen „zaspání“ správné doby, ale rovněž pokles mužské plodnosti na polovinu během posledních padesáti let. Plození dítěte se přenáší na globální trhy a imigrace je jedinou možností zvrácení demografického trendu. Důsledkem jsou vysoké náklady sociálního systému spojené s imigrací a obtížně udržitelný penzijní systém. (Mlčoch 2007, p. 153)

Jako východiska se nabízí osvěta společnosti a aktivní politiky podporující rodinu.

4.1.1. Vliv dětí na SWB

Graf 2: Jak děti ovlivňují SWB



Zdroj: Gilbert 2007, p. 273

Poznámka: Jedná se o data ze 4 nezávislých výzkumů, každý je vyznačen příslušným stylem čáry.

Tvrdí se, že děti jsou kořením života, avšak hned čtyři nezávislé výzkumy ukázaly, že to tak ve skutečnosti není. Jak je možné, že oproti očekávání ovlivní děti náš život negativně? Jsem pevně přesvědčen, že tento graf názorně ilustruje potíž se zkrácením SWB. Bohužel se mi nepodařilo získat metodologii výzkumů, ale logicky vzato se patrně jednalo o měření s jedinou otázkou: „Jak se cítíte šťastni?“

Zejména v prvních měsících života je nutné dítě kojit v krátkých intervalech a to i během noci. Stačí aby po takto probdělé noci respondenti odpovídali jak se cítí šťastni a vzhledem k únavě můžeme předpokládat, že místo životního naplnění odpoví jak se cítí šťastni v daném okamžiku. Prudký růst pocíťovaného štěstí když dítě odchází z domova je zcela v rozporu s běžně známým syndromem prázdného hnízda, kdy rodiče, zejména matky, mají po odchodu dítěte problém najít nový směr svého života.

Tyto studie pouze ukazují míru psychické zátěže rodičů v průběhu dospívání dítěte, avšak zcela selhávají v měření jak se náš život změnil s výchovou potomka.

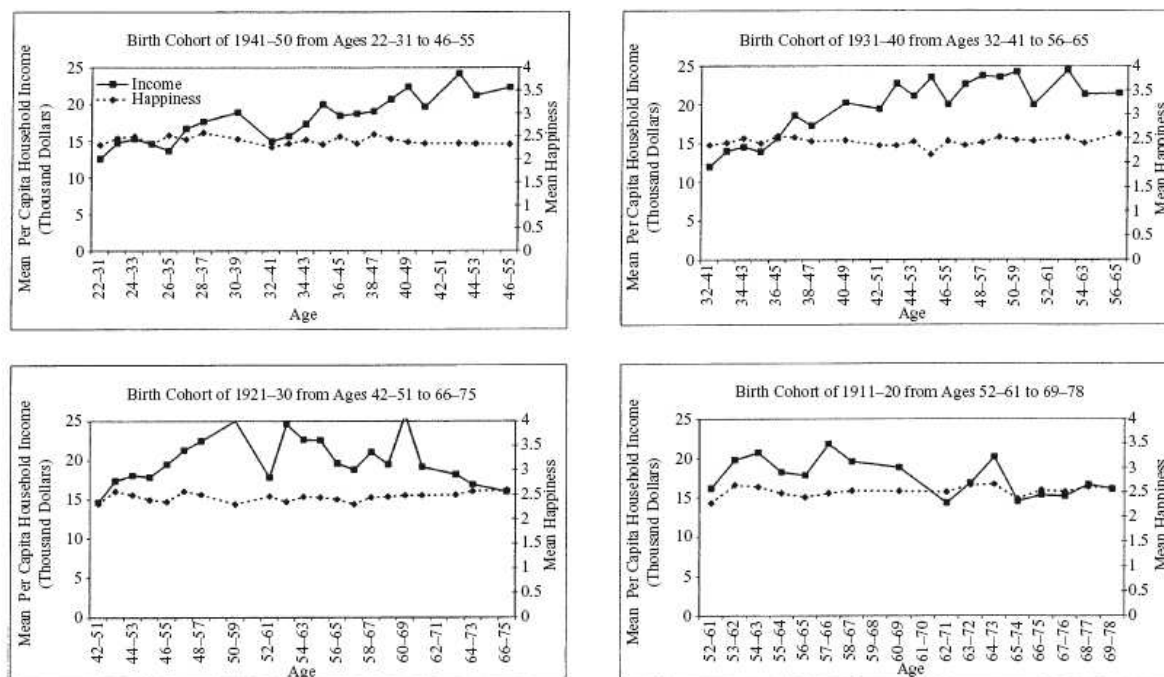
Jediným použitelným výstupem studií je, že s dětmi mají rodiče nejvíce starostí v období puberty. Jsem pevně přesvědčen, že by se tyto metodologické nedostatky daly z velké části odstranit vhodnější volbou dotazů (větší počet otázek zacílených na různé aspekty života) a použitím sběru dat pomocí ESM metody, kterou rovněž prosazuje i Kahneman. „Experience sampling Metod“ je metoda, kdy se v pravidelných intervalech měří SWB. Testované subjekty s sebou po několik dní nosí předprogramované pípátko. V momentě kdy zazní pípnutí, mají za úkol zapsat si, jak se v daný okamžik cítí. Účelem je zjistit jak moc a jak často jsou lidé šťastni. Pokud máme velké množství měření, umožní nám to vyhnout se zkrácení SWB momentální náladou respondentů.

4.1.2. Vývoj štěstí v průběhu života

Obecně zažitý usus je, že má prožívané štěstí v průběhu životního cyklu tvar podkovy. Mladí lidé jsou velmi šťastni, pak přichází krize středního věku a pocit štěstí se propadá na minimum, ale s přibývajícím věkem opět roste. Zdá se, že nelze prokazatelně určit, jestli jsou mladí lidé v průměru šťastnější než staří. Podle amerických studií byli starší lidé v průměru méně šťastní než mladší, ale od 70. let 20. století se tento trend obrátil. Jak uvádí Easterlin (2001, p.471), různí autoři zastávají dosti odlišné názory na vztah štěstí a životního cyklu. Podle některých je štěstí v průběhu životního cyklu rostoucí (Mroczek a Kolarz 1998), jiní zastávají již zmíněný názor, že má tento vztah tvar podkovy (Oswald 1997). Dokonce jsou i

takové studie, které tvrdí, že vztah štěstí a životního cyklu není (Myers 1992). Takto rozdílné závěry dávají tušit, že se vztah štěstí a důchodu v průběhu životního cyklu mění v čase. Easterlin provedl studie skupin rozdělených podle roku narození. V grafu 4 jsou výsledky studie dokazující, že pro lidi narozené v určitém období jsou tyto vztahy odlišné než pro lidi narozené v jiných letech.

Graf 3: Štěstí a důchod v průběhu životního cyklu



Zdroj: Easterlin 2001, p. 470

4.2. Nezaměstnanost

Ačkoliv jen pětina lidí označila práci za zdroj štěstí, v případě její ztráty se u všech bez rozdílu jedná o zdroj největšího neštěstí. Clark et al. (2007) zkoumali adaptaci na významné životní události. V Německu proběhlo v letech 1984 až 2003 dvacet vln průzkumů a každý rok se výzkumu účastnilo 65 tisíc mužů a 65 tisíc žen. Na základě výsledků nelze zamítnout hypotézu o celkové adaptaci na manželství, rozvod, ovdovění, narození dítěte a krátkodobou nezaměstnanost. Jak je patrné z Přílohy 3, obecně vzato se průběh adaptace na změny neliší podle pohlaví. Poněkud překvapivá je celková adaptace na svatbu.¹⁶

¹⁶ Někteří autoři uvádějí trochu odlišné výsledky. Podle Lucase (2005) probíhá pouze částečná adaptace na svatbu, zatímco dle Oswald Gardner (2006) kompletní adaptace. (In: Clark et al. 2007)

V případě dlouhodobé nezaměstnanosti adaptace téměř neprobíhá. Nedobrovolná nezaměstnanost je z hlediska SWB jedna z nejhorších věcí co nás může v životě potkat. (Frey&Stutzer 2000) Nezaměstnaní jsou vystaveni psychickým tlakům. Trpí pocitem neúčinnosti, ztrátou sebevědomí, jejich zdraví je ohroženo a mají vyšší sklon k sebevraždám. Výzkumy prokázaly, že je míra sebevražd pozitivně korelována s mírou nezaměstnanosti. Nezaměstnaní rovněž nesou i vysoké společenské náklady. Nezaměstnanost je jakési stigma, kvůli kterému jsou vystaveni odporu okolí. Dopad na SWB může zmírnit pouze to, když se v této situaci octne velký počet lidí.

Dalo by se očekávat, že nejhůře budou nezaměstnaní snášet obavy z existenčních problémů. Překvapivé je, že nezaměstnaní pociťují vysokou újmu i v případě, že jim je vyplácen ekvivalent mzdy ve stejné výši. Nezaměstnanost ovlivňuje SWB více než rozvod. (Cantril et al. 2007) Peníze bývají chápány jako potenciální potrava, proto je nezaměstnanost spojena s depresivními postoji. (Rieger 2007)

4.1.2. Sebevražednost

Sebevraždy jsou snad nejtragičtějším projevem ztráty štěstí. Bylo prokázáno, že počet sebevražd roste spolu s HDP. (Lane 2001) Tento závěr názorně ilustruje následující tabulka.

Tabulka 2: Sebevražednost

	1970-87	1990
Australia	8,6	16,4
Norway	6,2	16,3
Canada	10,2	15,8
Switzerland	13,7	15,7
USA	8	13,2
Sweden	13,3	12,2
France	7	19,3
W. Germany	13,4	9,6
UK	4,3	7,2
Japan	13	7
Italy	2,9	3,2

Zdroj: UNICEF - The Progress of Nations, In: Lane 2001, p.23

Poznámka: Sebevražednost je vyjádřena jako počet sebevražd na 100 000 obyvatel.

Jak dokládám na následujících datech, zdá se, že to naštěstí není případ České republiky. Data z Eurostatu a Českého statistického úřadu sice poukazují na fakt, že se ČR pohybuje nad průměrem EU, ale v posledních letech ne tak výrazně.

Tabulka 3: Sebevražednost v EU

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
EU (27)	n/a	n/a	n/a	n/a	11.8	11.5	12.1	11.4	11.2	10.8	10.4
EU (15)	11.2	11.0	10.6	10.2	10.3	10.1	10.2	10.1	9.9	9.6	9.3
Česká republika	14.3	15.2	14.6	14.5	14.8	14.5	13.7	15.3	14.0	13.8	12.2
Velká Británie	6.7	6.7	7.1	7.2	6.8	6.7	6.7	6.4	6.7	6.6	n/a

Zdroj: Eurostat.

Poznámky: Vlastní formát tabulky. Data z novějších let bohužel v databázi nebyla.

Sebevražednost je vyjádřena jako počet sebevražd na 100 000 obyvatel.

Zdá se ale, že vztah HDP a počtu sebevražd nebude až tak přímý a jednoduchý. Velká Británie patří mezi nejvyspělejší země světa (G7), ale v porovnání s ostatními Evropskými státy má jeden z nejnižších počtů sebevražd. Spolu s tabulkou 2 je patrné, že sebevražednost sice vzrostla, ale drží se v posledních deseti letech na poměrně stabilní úrovni.

Graf 4: Vývoj sebevražednosti na území ČR



Zdroj: Český statistický úřad,
< [http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/FB00475510/\\$File/401206k03.pdf](http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/FB00475510/$File/401206k03.pdf)>

V grafu vývoje sebevraždnosti je vidět, že kromě nezaměstnanosti k nárůstu sebevražd významně přispívá i politická situace. Nárůst v období první světové války, pokles v období vzniku první republiky, pak stabilní nárůst až na historické maximum v období krize 30. let a následně nástupu Hitlera k moci. Po roce 1948 opět následuje rapidní nárůst, který vrcholí vpádem okupačních vojsk na území ČSSR v roce 1968. Od té doby ale následuje stabilní pokles počtu sebevražd. Po Sametové revoluci došlo k prudkému poklesu a od poloviny 90. let minulého století je míra sebevraždnosti poměrně stabilní.

Statistiky ukazují, že je sebevraždnost nejvyšší v pondělí, což je bezpochyby způsobeno vlivem kontrastu klidného víkendu a náročného pracovního týdne.

4.3. Práce

Všeobecně považujeme práci za „nutné zlo“. Je podceňována práce jako zdroj štěstí. Proč miliardáři pracují i když by nemuseli a mohli by si do konce života užívat někde na tropickém ostrově? Je zřejmé, že motivací k práci nejsou jen peníze. Toužíme po kontaktu s lidmi, uznání za naši práci, získáváme pocit užitečnosti a usilujeme o seberealizaci. V neposlední řadě může práce i uklidňovat. Dobrým příkladem je pěstování zeleniny na chalupě. Aby na nás práce takto blahodárně působila, je nutná vysoká vnitřní motivace. Švýcarský ekonom Bruno Frey se ve své knize „*Not Just For The Money*“ (1997) zabývá právě otázkou motivace. Motivaci můžeme rozdělit na vnitřní a vnější. Ekonomové hlavního proudu se zaměřují především na vnější motivaci. Existenci vnitřní sice také uznávají, ale nepřijde jim podstatná. Z toho vyplývá jejich postoj, že nejefektivnějším motivačním nástrojem jsou peníze. Naopak Frey dokazuje zásadní význam vnitřní motivace. Tato motivace se netýká jen práce a peněz. Dobrymi příklady jsou hra na hudební nástroj, sport, turistika či charita. Adam Smith tvrdil, že vnitřní motivace člověka zůstává nedotčena peněžními „odměnami“ (crowding neutral). Avšak za určitých podmínek dochází k vytlačení (crowding-out) vnitřní motivace vnějšími zásahy. Snížením vnitřní motivace jsou lidé méně oddaní práci a mohou omezit výkonnost. Na druhou stranu existuje i efekt (crowding-in) zvyšující vnitřní motivaci.

Peněžní odměna může mít zcela odlišné dopady na lidskou motivaci. V případě, že se cítíme přeplaceni, odměna zvyšuje naši vnitřní motivaci (crowding-in). Čím více je peněžní

odměna vázána přímo na výkon, tím vyšší je snížení motivace (crowding-out). Zaplatíme-li svému dítěti za provádění domácí práce, ztratí veškerou vnitřní motivaci a v budoucnu bude odmítat jakkoliv pomoci bez příslušné finanční odměny. Peněžní odměny mají negativní vliv na altruismus a morálku („hidden cost of reward“, Frey 1997, p. XI), které se vytrácí díky efektu komercializace. Dárcovství krve je altruismus v nejjistší formě. Se zavedením peněžních odměn došlo k enormnímu poklesu dárců. Peníze vytvářejí dojem, že krev prodáváme, což je v rozporu s vnitřním přesvědčením většiny lidí. V tomto případě je mnohem lepší symbolická nepeněžní odměna v podobě občerstvení. Dárci doplní ztracené živiny a zároveň se jedná o určitou formu poděkování.

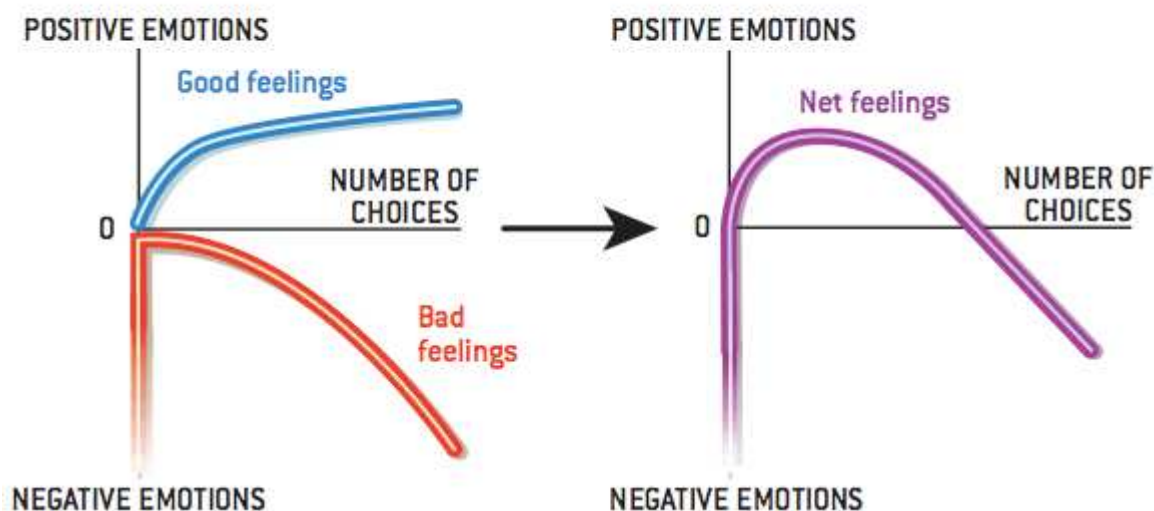
Ani v tomto případě neplatí bez výhrady více je lépe. I zločinci provádějí své činy s vysokou vnitřní motivací. Je zřejmé, že politici nemohou brát v potaz jen cenový efekt a ignorovat důležitost vnitřní motivace.

4.4. Paradox výběru

V této kapitole budu vycházet převážně z práce amerického psychologa Barryho Schwartze. Běžně se setkáváme s obecně zažitou představou čím více, tím lépe. Větší výběr nám poskytuje větší svobodu volby a větší svoboda nám poskytuje větší blahobyt (well-being). Z těchto všeobecně platných premis by se dal vyvodit závěr, že čím větší výběr, tím budeme šťastnější. Spotřebitel bude mít možnost lépe uspokojit své individuální potřeby a tím pádem bude nárůst jeho subjektivního blaha vyšší.

Obrázek 5: Reakce na rostoucí výběr

REACTIONS TO INCREASING CHOICE



Zdroj: Schwartz (2004)

Barry Schwartz ve svých výzkumech poukazuje na to, že je tento vztah podstatně komplikovanější, než se na první pohled zdá. Růst blahobytu a velikost výběru jsou pozitivně korelovány jen do jisté míry. Jak je názorně zobrazeno v grafu č.2, od určité velikosti výběru tento vztah přechází do **negativní** korelace. Čím větší možnost výběru budeme mít, tím na tom paradoxně budeme hůře.

I mikroekonomie hlavního proudu uznává, že větší výběr nemusí nutně znamenat přínos pro spotřebitele. Výrobci blízkých substitutů musejí o zákazníky soupeřit diferenciací produktu. Avšak tato diferenciacie produktů přináší zvýšené náklady, které ve svém konečném důsledku musí zaplatit zákazník.

Prakticky ve všech odvětvích elektroniky probíhají mezi výrobci souboje parametrů. Pokud jeden výrobce v rámci inovace výrobku přidá novou funkci, stane se z ní poziční statek a uvalí zvýšené náklady i na ostatní výrobce. Ti si nemohou dovolit mít ve své nabídce výrobky s méně funkcemi než konkurence. Běžný spotřebitel si intuitivně volí výrobky s více funkcemi, protože se zdají být v jeho očích dokonalejšími. Bohužel se z jeho strany jedná o sebeklam, protože s počtem funkcí roste i komplexnost výrobku a nároky na jeho ovládání. Schwartz uvádí výsledky výzkumu, kdy jedna skupina respondentů měla uvést, zda by si vybrala Hi-Fi soupravu se 7, 14 nebo 21 funkcemi. Většina z nich si vybrala přístroj s největším počtem funkcí. Druhá skupina měla možnost si před volbou vyzkoušet ovládání jednotlivých zařízení a oproti skupině první si většina testovaných subjektů vybrala přístroj nejjednodušší, protože se ovládal nejlépe.

Dalším zajímavým příkladem souboje parametrů na úkor spotřebitele jsou digitální fotoaparáty, které pro svoje nesporné klady zcela vytlačily své analogové protějšky. V rámci konkurenčního boje výrobci soupeří v počtu megapixelů, ač je prokázáno, že vyšší rozlišení na čipu o stejné velikosti znamená úbytek kvality obrazu.¹⁷ Dále některé fotoaparáty nabízejí takový rozsah optického zvětšení (zoom), s kterým nemá běžný člověk možnost fotit bez rozmazání záběru. Jako třešnička na dortu se jeví oslnivý výběr z více než 25 scénických režimů. Podobná situace panuje i na poli mobilních telefonů a samozřejmě i počítačového hardwaru. Netřeba zdůrazňovat, že výběr z více jak tří set druhů počítačových myší potěší málo koho.¹⁸

Následky příliš velkého výběru:

- **Lítost** – Žádný výrobek nemůže být dokonalý. Tím, že si jeden z nich pořídíme následně odhalíme jeho nedostatky. Pociťujeme lítost při pomyslení, že kdybychom si vybrali jiný výrobek, mohli bychom z něj mít větší užitek. Dokonce i v případě že byl náš výběr nejlepší možný! Tento jev bych přirovnal k situaci dítěte v cukrárně, kde si může ze záplavy sladkostí vybrat jen jednu jedinou. Vše vypadá lákavě a člověk se těžko ubrání snění o tom, jaké by to asi bylo, kdybychom si bývali vybrali jinak.
- **Náklady příležitosti** – S rostoucím počtem alternativ rostou i náklady příležitosti, což může být i příčina výše zmíněné lítosti či frustrace. K nim lze bezpochyby připočítat i transakční náklady v podobě času, který strávíme rozhodováním co si vybrat.

¹⁷ Naštěstí pro spotřebitele se tento závod patrně chýlí ke konci. Společnost Olympus jako první oficiálně oznámila, že již nebude zvyšovat ve svých kompaktních fotoaparátech rozlišení čipu.

¹⁸ Zdroj: počítačový obchod Alza <<http://www.alza.cz/klavesnice-a-mysi/mysi/18842900.htm>>

S rostoucím výběrem roste i komplexnost optimalizační úlohy a vyřešení dilematu který výrobek zvolit nás stojí velké množství času a psychických sil. Tento problém může nakonec vyústit v to, že si daný spotřebitel raději nekoupí nic.

- **Růst očekávání** – S rostoucím výběrem přirozeně rostou i naše očekávání. Tento růst expektací nám z velké části anuluje výsledný pocit štěstí. Nutno podotknout, že očekávání rostou daleko rychleji, než je stíháme uspokojovat. Navíc mohou z povahy věci růst nade všechny meze. Jediným logickým vyústěním a možností jejich naplnění je udržení si nízkých očekávání. Čím nižší máme očekávání, tím je větší šance, že budeme příjemně překvapeni než vice versa. Pro člověka je však seskočení z žentouru satisfakce téměř nesplnitelný úkol.
- **Sebeobviňování** – Pokud daný spotřební statek nenaplní naše očekávání, pak budeme jistě přemýšlet, kde se stala chyba. Pokud jsme vybírali z malého množství eventualit, pak označíme za viníka výrobce či daný obchod, kde mají tak malý výběr. Avšak tragika velkého výběru spočívá v tom, že za viníka označíme sami sebe, naši neschopnost identifikovat nejvhodnější výrobek. S takhle velkým výběrem není přeci možné, aby pro nás nějaký výrobek nebyl ten nejlepší možný.

Jak je z uvedených řádků patrné, rozhodně neplatí, že by více znamenalo nutně lépe. Velký výběr nás učiní šťastnými tehdy a jen tehdy, pokud přesně víme, co hledáme, což ale v praxi nevíme skoro nikdy. V případě, že máme jen hrubou představu, pak negativní emoce nakonec převládnu nad těmi pozitivními. Příkladem může být výběr automobilu, počítače, ale i třeba obkladů do koupelny.

Díky stále rostoucí dostupnosti a možnostech plastické chirurgie, máme možnost změnit prakticky jakoukoliv část našeho těla. Jak uvádí Schwartz, tváří v tvář této skutečnosti se jeví jako ryze naše chyba, když nevypadáme dostatečně přitažlivě.

V dnešní době máme u většiny spotřebních statků a služeb vskutku veliký výběr, ale za jakou cenu! Náklady nesou v tomto případě jak výrobci (náklady na diferenciaci a marketing), tak i spotřebitelé, kteří nesou část nákladů výrobce a zároveň mají i své transakční náklady v podobě sníženého pocitu štěstí a času obětovaném racionálnímu výběru. Patrně největší výběr panuje v oblasti oblečení a módy. Spotřebitel stráví často hodiny chozením po různých obchodech s oblečením hledaje nejlépe vypadající tričko, aby ve finále zjistil, že ho buď nemají v jeho velikosti nebo mu nesedí stříh. Najdeme-li nějaký kus oblečení, který nám sedí, pak je pocit z „vítězství“ velmi vysoký, ale zpravidla brzy odezní hned jak zahlédneme nový neprozkoumaný obchod či novou kolekci.

Schwartz podotýká, že stačí vytvořit iluzi výběru, konečný počet alternativ není rozhodující. Například supermarket, který bude mít plné regály jen několika druhů výrobků, může na spotřebitele zapůsobit stejně, jako kdyby měl plné regály s větším výběrem. Zákazník stráví méně času racionální optimalizací a i pro daný obchod to bude znamenat menší náklady. Zdá se, že v případech velkého výběru je racionalita volby spíše na škodu. Spotřebitel stráví výběrem neadekvátně mnoho času, a pak stejně ve výsledku nemusí být šťastnější.

Veliký výběr nás rovněž přivádí k problematice „Principal-Agent“. V případě složitých a nákladných rozhodnutí (finanční trhy, nemovitosti) lidé raději přenechají rozhodování agentovi. Ten jim pomůže ušetřit čas na rozhodnutí a veškerá zodpovědnost za výběr je ponechána na něm. Spotřebitel se tím vyhne výše zmíněným negativním dopadům výběru a spoléhá na agentovu odbornost, že vybral z daných možností tu nejlepší.

Zmenšení výběru by byl posun v Paretově smyslu. Všichni by si polepšili, nikdo nepohoršil.

5. Vyplatí se zabývat štěstím?

Jsme svědky nebyvalého růstu životní úrovně, ale štěstí se nám stále nedostává. Během posledních padesáti let se úroveň štěstí ve vyspělých státech prakticky nezměnila. (Layard 2003a) Jedna polovina světa je nešťastná, protože trpí podvýživou, druhá polovina je nešťastná následkem obezity. Lidé nejsou šťastni, i když mají materiální dostatek. Celosvětově roste počet lidí s depresemi, neurózami a jinými psychickými obtížemi. Tento nárůst v řádu desítek procent je spojený zejména s nadměrným stresem a uspěchaným životním tempem. (Lane 2001) Ruku v ruce s těmito potížemi se stále častěji objevují tak výstižně nazvané civilizační choroby. Jedná se typicky o cukrovku, kardiovaskulární onemocnění, alergie a astmata. Psychické potíže výrazně oslabují imunitní systém a stáváme se náchylní k celé řadě dalších onemocnění. Jen za posledních 20 let se hovoří o více než šesti násobném nárůstu nákladů na zdravotnictví. Na vině rozhodně nejsou jen kartely výrobců léčiv. Je třeba podnikat preventivní kroky, protože se nechá předpokládat, že tento růst bude v budoucnu pokračovat zrychlujícím se tempem.

Štěstí ovlivňuje naše socio–ekonomické interakce s okolím. Šťastní lidé vykazují velmi výrazné prosociální chování. Mnohé výzkumy prokázaly, že si štěstí nenecháváme pro sebe, ale dělíme se o ně ostatními. V zájmu politiků by mělo být i štěstí jednotlivců. Díky pozitivnímu efektu přelití (positive spill-over effect) profituje celá společnost. (Frey 1997) Šťastní lidé mnohem méně chybí v práci a nebývají zpravidla konfliktní. Rovněž se více zapojují do společenských aktivit a mívají vyšší sebevědomí. Šťastnější lidé pracují s větším nasazením, proto mají více peněz. Nešťastní lidé nepracují tak usilovně, a bývají častěji propouštěni. (Diener 2006) Vlivem vysokého SWB se lidé více zapojují do charity, mají nižší rozvodovost a žijí déle.

Je třeba se zamyslet a přehodnotit postoj k otázkám víry. Výzkumy potvrzují, že jsou věřící lidé v průměru šťastnější, nezávisle na jejich náboženství. Víra rovněž pomáhá výrazně omezit negativní sociální jevy jako je rozvodovost, pokles morálky a důvěry.

Posouváme naše štěstí na budoucnost. Neustále pracujeme abychom na tom byli lépe. Kdy se zastavíme a plody naší práce vychutnáme? K čemu nám je dlouhý život, když je neradostný.

6. Závěr

„HDP je významným ukazatelem hospodářského růstu, ale jako nástroj pro řízení politiky, která čelí výzvě 21. století, je nedostatečný.“

(Závěr konference Beyond GDP, In: Úřední věstník Evropské unie 2009)

Přirozeně se ozývají i mnohé nesouhlasné reakce na vědu o štěstí. Nejčastěji se spory vedou ohledně měření štěstí. Trnem v oku je mnohým ekonomům kardinalita měření a interpersonální srovnávání.¹⁹ Olmerod (2007) se velmi kriticky vyjádřil i ke stupnicím měření SWB. Dle jeho názoru je třibodová škála příliš málo citlivá na to, aby se její výsledky daly brát vážně a vyvozovat z ní nějaká politická rozhodnutí. Rovněž napadá i velikou rozmanitost různých způsobů měření a velikosti stupnic. Není divu, rozsah stupnic se pohybuje od 3 do 11 bodů. Takhle velký rozptyl činí poněkud diskutabilní možnost efektivního srovnávání výsledků různých výzkumů. S kritikou pokračuje argumentem, že se v posledních padesáti letech zvýšilo množství volného času a výrazně stouply vládní výdaje, ale štěstí zůstalo na stejné úrovni.

Není pochyb o tom, že i přes velký zájem odborné i laické veřejnosti, je věda o štěstí teprve v začátcích a například i Ed Diener (2000) uznává, že je potřeba koncept SWB ještě trochu vylepšit. Lidstvo za dobu své existence přišlo s mnoha cestami ke štěstí, nejčastěji v podobě náboženství. Z odlišnosti světových náboženství i drobných kultů je evidentní, že je cesta ke štěstí v každé kultuře jiná, stejně jako jsou i tyto kultury odlišné. Nelze proto vyzdvihovat některé cesty nad ostatní. V dané společnosti se sice individuální potřeby liší, ale nesou stejné znaky podmíněné kulturou. Díky tomu je možné navrhnout účinné politiky štěstí. (Easterlin 1974). Tyto politiky by měly sloužit jako náhražka laciného populismu a takto získané krátkodobé štěstí vytlačovat štěstím dlouhodobým.

Aktuální data z Bhútánu naznačují, že taková politika může fungovat již dnes. Bhútán zaujímá v celosvětovém žebříčku SWB²⁰ 8. místo, ač tomu HDP per capita z dnešního pohledu hrubě neodpovídá! Je tedy nasnadě abychom do měření životní úrovně obyvatelstva zakomponovali i ukazatel SWB. Mlčoch (2007) podotýká, že objektivní ukazatele (HDP) mohou růst, ale subjektivní (štěstí) zároveň klesat. V 70. letech minulého století král Jigme Singye Wangchuck zavedl politiku národního štěstí, založenou na tradičních Buddhistických

¹⁹ Kahneman obhajuje kardinalitu i možnost srovnávání štěstí mezi lidmi. Dle něj se jedná pouze o teoretický, nikoliv praktický problém.

²⁰ Viz. Příloha 2a

hodnotách. Byl stanoven ukazatel hrubého národního štěstí (GNH) nadřazený HDP. Výsledky Bhútánu je nutné brát trochu s rezervou, ale nesporně se jedná o krok správným směrem.

Jak zdůrazňuje Kenny (1999)²¹, štěstí obyvatel je ekonomicky výhodné. Kenny poukázal na efekt pozitivních externalit pramenících ze štěstí obyvatel. Šťastní lidé pracují s větším nasazením a tím roste produktivita práce. Mimo jiné štěstí působí blahodárně na naše zdraví a posiluje mezilidské vztahy včetně rodiny. Rovněž vlivem štěstí dochází ke snížení kriminality, zvýšení míry důvěry ve společnosti a tím i rapidnímu snížení transakčních nákladů.

Dávno pryč jsou časy, kdy se král převlékal do ošuntělého oblečení, aby zapadl mezi poddané a mohl naslouchat, co je trápí. V dnešní době mnohem lépe poslouží různé ankety a průzkumy veřejného mínění (Eurobarometr, World Value Survey), které mají tu nespornou výhodu, že se dají statisticky zpracovat a případně na ně můžeme aplikovat ekonometrické modely.

Diener (2006) ve svém prohlášení „*Guidlines For National Indicators of Well-being and Ill-being*“ ospravedlňuje zavedení indexu národního štěstí jako doplňku k současným makroekonomickým ukazatelům a snaží se iniciovat politickou debatu o tématu politiky štěstí. Pod tímto prohlášením je podepsána řada předních vědců z celého světa včetně Daniela Kahnemana, Bruno Freye, Richarda Easterlina a mnoha dalších.

„Hlavním úkolem vlád je vytvořit takové podmínky, jež zajistí všem občanům optimální pozici, ve které mohou o své štěstí usilovat.“ (Úřední věstník Evropské unie 2009)

Jerremy Bentham zastával názor, že smyslem politiky je přinést štěstí co nejvíce lidem. Svoji práci jsem otevřel citací textu Americké deklarace nezávislosti a teď se k ní opět vrátím. Nepochybně pod vlivem Jerremyho Benthama se mezi základní lidská práva dostalo i právo na štěstí a následně je i výslovně napsáno, že by politici měli tomuto štěstí napomáhat.

Věda o štěstí (science of happiness) může politikům pomoci s tvorbou vhodných sociálních a hospodářských politik vedoucích ke štěstí obyvatel. Ideálním začátkem je aktivní politika zaměstnanosti, protože dlouhodobá nezaměstnanost má naprosto zdrcující dopady na naše štěstí.

Až dosud bylo ekonomy předpokládáno, že je štěstí externalitou hospodářského růstu. Ve skutečnosti je to naopak. Když budou ekonomové a politici usilovat o štěstí lidí, pak se růst dostaví sám. (Mlčoch 2007, Kenny 1999)

²¹ Podobně argumentuje i Zamagni (2005), Frey (1997)

7. Seznam použité literatury

BRICKMAN, P. et al. (1978): *Lottery Winners and Accident Victims: Is Happiness Relative?*. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 36, No. 8, pp. 917-927.

CLARK, A. E. et al. (2007): *Lags and Leads in Life Satisfaction: A Test of the Baseline Hypothesis*. [online], [cit. 2009-05-12]. Dostupné z <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp0836.pdf>.

DIENER, E. et al. (1985): *The Satisfaction With Life Scale*. In: *Journal of Personality Assessment*, 49, 1 [online], [cit. 2009-04-05]. Dostupné z <http://www.unt.edu/rss/SWLS.pdf>.

DIENER, E. (2000): *Subjective Well-Being: The Science of Happiness and Proposal for a National Index*. In: *American Psychologist*, Vol. 55, pp. 34-43.

DIENER, E. et al. (2006): *Guidelines For National Indicators of Well-being and Ill-being*. In: *Journal of Happiness Studies*, Vol. 7, No. 4 (November), pp. 397-404.

EASTERLIN, R. (1974): *Does Economic Growth Improve a Human Lot?: Some Empirical Evidence*. [online], [cit. 2009-03-29]. Dostupné z http://dericbownds.net/uploaded_images/Easterlin1974.pdf.

EASTERLIN, R. (1995): *Will raising the incomes of all increase the happiness of all?*. In: *Journal of Economic Behaviour & Organization*, Volume 27, Issue 1, June 1995, pp.35-47.

EASTERLIN, R. (2001): *Income and Happiness: Towards a Unified Theory*. In: *The Economic Journal*, 111(July), pp. 465-484.

FREUD, S. (1998): *Nespokojenost v kultuře*. Hynek.

FREY, B. S. (1997): *Not Just For the Money: An Economic Theory of Personal Motivation*. Edward Elgar.

FREY, B. S., STUTZER, A. (2000): *Happiness, Economy and Institutions*. In: *The Economic Journal*, Vol.110, No. 446, pp. 918-938.

FREY, B. S., STUTZER, A. (2001): *What Can Economists Learn From Happiness Research?*. In: *Journal of Economic Literature*, 40, 2002, pp. 402-435.

GILBERT, D. (2007): *Škobrtnout o štěstí*. Dokořán.

KAHNEMAN, D. et al. (1997): *Back To Bentham?: Explorations of Experienced Utility*. In: *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 112, No. 2, pp. 375-405.

KAHNEMAN, D. (2000): *Experienced Utility and Objective Happiness: A Moment-Based Approach*. In: Kahneman, D, Tversky A.: *Choices, Values and Frames*. Cambridge University Press, 2000, pp. 673-692.

KENNY, C. (1999): *Does Growth Cause Happiness, or Does Happiness Cause Growth?*. In: KYKLOS, Vol. 52, Fasc.1, pp. 3-26.

LANE, R. E. (2001): *The Loss of Happiness in Market Democracies*. Yale University Press.

LAYARD, R. (2003a): *Happiness: Has Social Science a Clue?*. [online], [cit. 2009-05-12]. Dostupné z <<http://cep.lse.ac.uk/events/lectures/layard/RL030303.pdf>>.

LAYARD, R. (2003b): *Icome and Happines: Rethinking Economic Policy*. [online], [cit.2009-05-21]. Dostupné z <<http://cep.lse.ac.uk/events/lectures/layard/RL040303.pdf>>

MLČOCH, L. (2007): *Ekonomie štěstí: Proč více někdy není lépe*. In: Politická ekonomie, 2, 2007, pp.147-163.

MLČOCH, L. (2001): *Ekonomie důvěry*. [Working Paper No.7], IES 2001.

ORMEROD, P. (2007): *Against Happiness*. [online],[cit. 2009-05-17]. In: Prospect Magazine, Issue 133, April 2007. Dostupné z <http://www.prospect-magazine.co.uk/article_details.php?id=8653>.

POWDTHAVEE, N. (2007): *Putting a Price Tag on Friends, Relatives, and Neighbours*. [online], [cit. 2009-05-12]. Dostupné z <http://www.powdthavee.co.uk/resources/valuing_social_relationships_15.04.pdf>.

RIEGER K. (2007): *Ekonomická psychologie*. Grada.

SCHWARTZ, B. (2004): *The Tyranny of Choice*. [online], [cit.2009-05-20]. In: Scientific American, Dec. 2004. Dostupné z <<http://www.swarthmore.edu/SocSci/bschwar1/Sci.Amer.pdf>>.

SPAEMANN, R. (1998): *Štěstí a vůle k dobru*. [první část], OIKOYMENH.

ŠTIKA, P. (2008): *Ekonomie a štěstí*. [IES Occassional Papers], IES 2008.

ÚŘEDNÍ VĚSTNÍK EVROPSKÉ UNIE (2009): *Stanovisko evropského hospodářského a sociálního výboru k tématu Více než HDP – ukazatele pro udržitelný rozvoj*. [online], [cit. 2009-05-12], pp. 53-59. Dostupné z <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:100:0053:0059:CS:PDF>>.

WHITE, A. G. (2007): *A global projection of subjective well-being: A challenge to positive psychology*. In: Psych-Talk, Issue 56, March 2007, pp.17-20.

ZAMAGNI, S. (2005): *Happiness and Individualism: A Very Difficult Union*. In: Bruni L., Porta P. L., *Economics and Happiness: Framing The Analysis*. Oxford University Press, 2005, pp. 303-332.

Další zdroje

BBC News: *The Happiness Formula*. [Online], [cit.2009-03-29], Dostupné z <http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/happiness_formula/default.stm>

National Opinion Research Center (<http://www.norc.org/GSS+Website/>)

Přednáška Barryho Schwartze: *The Paradox of Choice*. [online], [cit. 2009-05-20]. Dostupné z <<http://video.google.com/videoplay?docid=6127548813950043200>>.

Údaje z Eurobarometru Evropské komise (http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm)

Údaje ze statistik Českého statistického úřadu (www.czso.cz)

World Value Survey (www.worldvaluessurvey.org)

8. Seznam příloh

Příloha 1 – Tabulka priorit vysokoškoláků.....	53
Příloha 2 – Celosvětové srovnání SWB.....	54
2a – Mapa SWB.....	54
2b – Tabulka srovnání SWB.....	55
Příloha 3 – Adaptace na životní změny.....	57
3a – Adaptace žen.....	57
3b – Adaptace mužů.....	58
Příloha 4 – Vliv aktivit na SWB.....	59

9. Přílohy

Příloha 1 - Tabulka priorit vysokoškoláků

Table 1
Importance of Subjective Well-Being to College Students

Nation	How often do you think about?		How important is?		
	Life satisfaction	Happiness	Life satisfaction	Happiness	Money
Argentina	5.63	5.62	6.67	6.78	4.46
Australia	5.27	5.51	6.59	6.66	4.44
Bahrain	5.25	5.14	6.08	6.21	5.01
China	4.20	4.43	5.67	5.91	4.82
Germany	5.43	5.27	6.62	5.95	4.11
Greece	5.52	5.54	6.73	6.77	4.89
Hungary	5.43	5.59	6.43	6.57	4.30
India	4.74	5.20	5.75	5.97	4.81
Indonesia	5.17	5.78	6.16	6.63	4.89
Japan	4.27	4.74	6.02	6.31	4.70
Lithuania	5.31	5.38	6.18	6.62	5.23
Singapore	5.06	5.24	6.25	6.59	4.80
Slovenia	5.56	5.22	6.78	6.62	4.60
South Africa	5.53	5.75	6.44	6.61	5.00
Tanzania	4.46	4.61	5.06	5.45	5.17
Turkey	5.16	5.63	6.25	5.75	5.25
United States	5.19	5.45	6.39	6.58	4.68

Note. The 1 to 7 "How often do you think about?" scale was anchored by 1 (*never*), 4 (*sometimes*), and 7 (*very much, several times a day or more*). Importance ratings were reported on a 1–7 scale, where 1 was of *no importance whatsoever* and 7 was *extraordinarily important and valuable*.

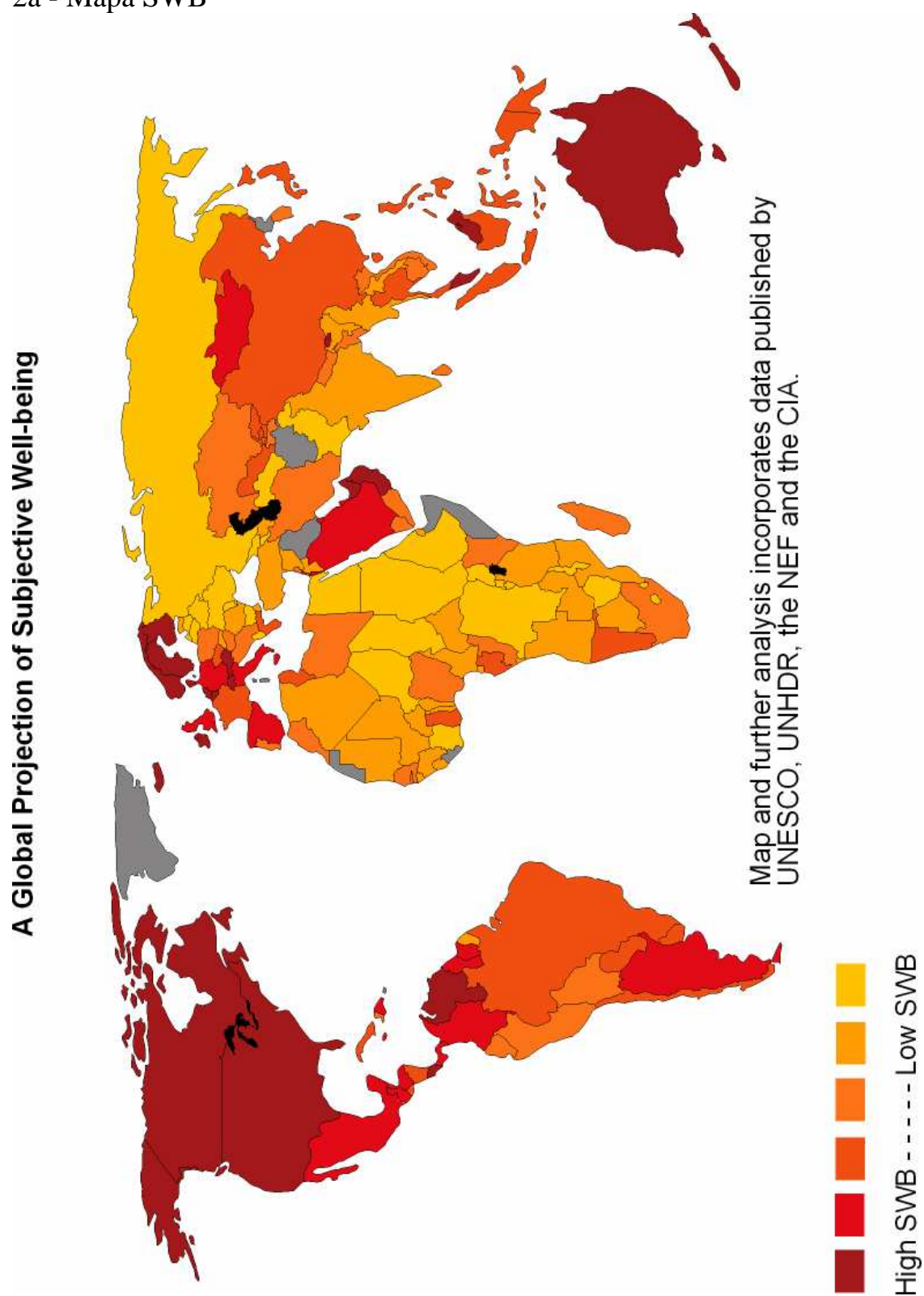
Zdroj: Diener (2000), p.36

Poznámky: Respondenti odpovídali na dotaz: „Jak často myslíte na (štěstí / životní spokojenost)?“ se škálou 1-7, kde 1 znamená nikdy a 7 velmi mnoho i několikrát denně.

Druhý dotaz byl: „Jak jsou pro vás důležité (štěstí / životní spokojenost / peníze)?“ s analogickou škálou 1-7, kde 1 značí vůbec a 7 výjimečně důležité.

Příloha 2 - Celosvětové srovnání SWB

2a - Mapa SWB



Zdroj: Data z několika světových organizací,²² In: White (2007)

²² Organizace jsou vypsány v popisku mapy

2b - Tabulka srovnání SWB

	Stát	SWLS			
1.	DENMARK	273	90.	JAPAN	207
2.	SWITZERLAND	273	91.	YEMEN	207
3.	AUSTRIA	260	92.	PORTUGAL	203
4.	ICELAND	260	93.	SRI LANKA	203
5.	BAHAMAS	257	94.	TAJIKISTAN	203
6.	FINLAND	257	95.	VIETNAM	203
7.	SWEDEN	257	96.	IRAN	200
8.	BHUTAN	253	97.	COMOROS	197
9.	BRUNEI DARUSSALAM	253	98.	CROATIA	197
10.	CANADA	253	99.	POLAND	197
11.	IRELAND	253	100.	CAPE VERDI	193
12.	LUXEMBOURG	253	101.	KAZAKHSTAN	193
13.	COSTA RICA	250	102.	MADAGASCAR	193
14.	MALTA	250	103.	SOUTH KOREA	193
15.	NETHERLANDS	250	104.	BANGLADESH	190
16.	ANTIGUA AND BARBUDA	247	105.	CONGO REPUBLIC	190
17.	MALAYSIA	247	106.	GAMBIA	190
18.	NEW ZEALAND	247	107.	HUNGARY	190
19.	NORWAY	247	108.	LIBYA	190
20.	SEYCHELLES	247	109.	SOUTH AFRICA	190
21.	ST KITTS AND NEVIS	247	110.	CAMBODIA	187
22.	UAE	247	111.	ECUADOR	187
23.	USA	247	112.	KENYA	187
24.	VANUATU	247	113.	LEBANON	187
25.	VENEZUELA	247	114.	MOROCCO	187
26.	AUSTRALIA	243	115.	PERU	187
27.	BARBADOS	243	116.	SENEGAL	187
28.	BELGIUM	243	117.	BOLIVIA	183
29.	DOMINICA	243	118.	HAITI	183
30.	OMAN	243	119.	NEPAL	183
31.	SAUDI ARABIA	243	120.	NIGERIA	183
32.	SURINAME	243	121.	TANZANIA	183
33.	BAHRAIN	240	122.	BENIN	180
34.	COLUMBIA	240	123.	BOTSWANA	180
35.	GERMANY	240	124.	GUINEA-BISSAU	180
36.	GUYANA	240	125.	INDIA	180
37.	HONDURAS	240	126.	LAOS	180
38.	KUWAIT	240	127.	MOZAMBIQUE	180
39.	PANAMA	240	128.	PALESTINE	180
40.	ST VINCENT AND THE	240	129.	SLOVAKIA	180
41.	UNITED KINGDOM	237	130.	BURMA	177
42.	DOMINICAN REPUBLIC	233	131.	MALI	177
43.	GUATEMALA	233	132.	MAURITANIA	177
44.	JAMAICA	233	133.	TURKEY	177
45.	QATAR	233	134.	ALGERIA	173
46.	SPAIN	233	135.	EQUATORIAL GUINEA	173
47.	ST LUCIA	233	136.	ROMANIA	173
48.	BELIZE	230	137.	BOSNIA & HERZE	170
49.	CYPRUS	230	138.	CAMEROON	170
50.	ITALY	230	139.	ESTONIA	170
51.	MEXICO	230	140.	GUINEA	170

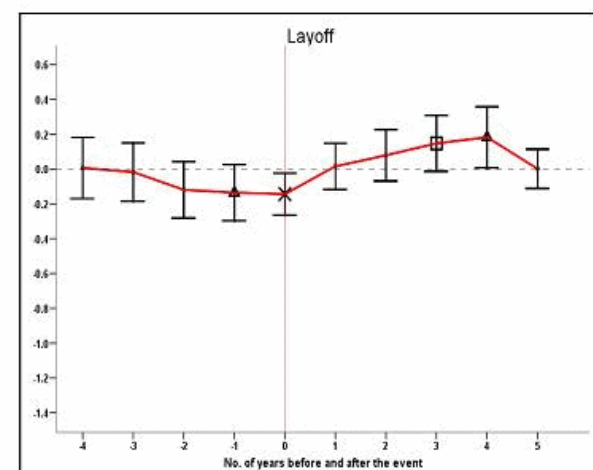
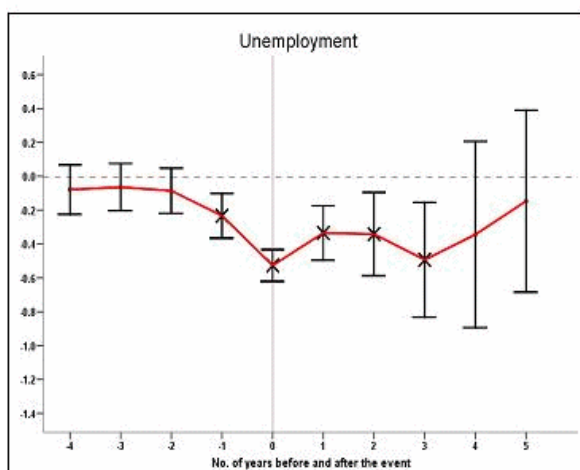
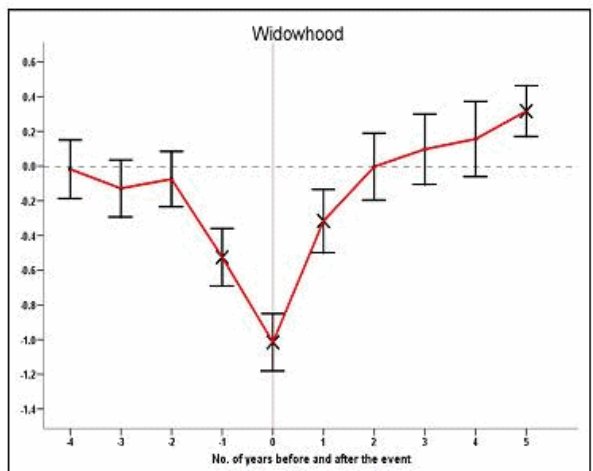
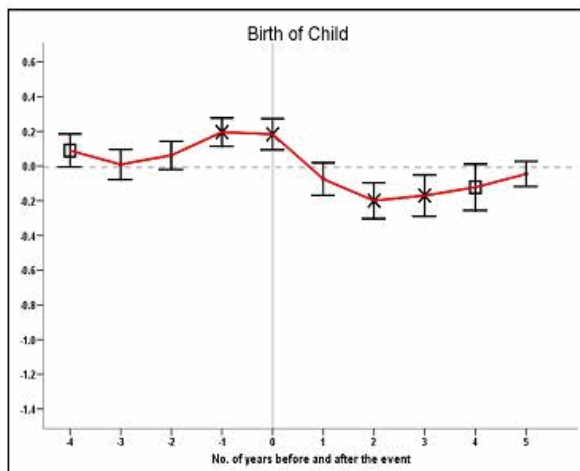
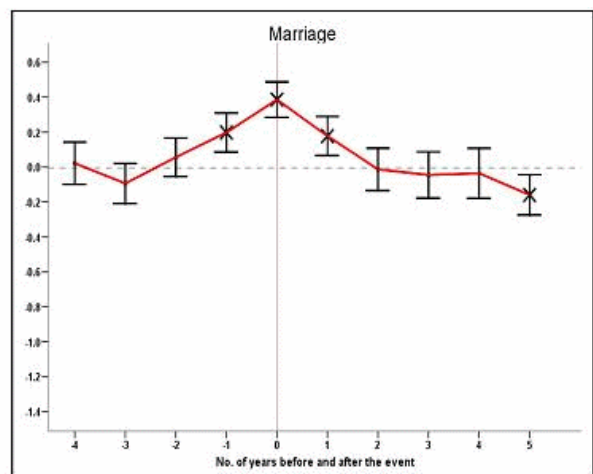
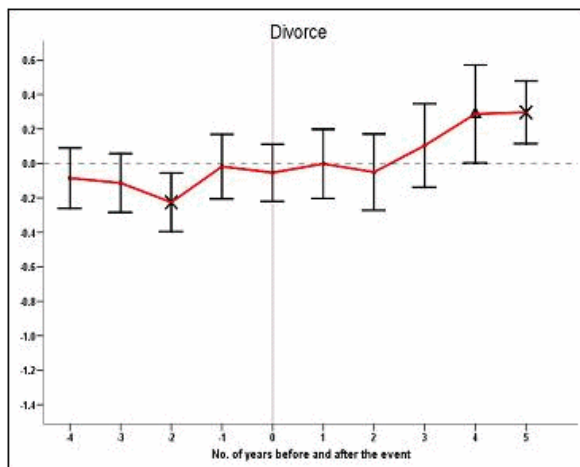
52.	SAMOA WESTERN	230	141.	JORDAN	170
53.	SINGAPORE	230	142.	SYRIA	170
54.	SOLOMON ISLANDS	230	143.	SIERRA LEONE	167
55.	TRINIDAD AND TOBAGO	230	144.	AZERBAIJAN	163
56.	ARGENTINA	227	145.	CENTRAL AFRICAN RE	163
57.	FIJI	223	146.	MACEDONIA	163
58.	ISRAEL	223	147.	TOGO	163
59.	MONGOLIA	223	148.	ZAMBIA	163
60.	SAO TOME AND PERINI	223	149.	ANGOLA	160
61.	EL SALVADOR	220	150.	DJIBOUTI	160
62.	FRANCE	220	151.	EGYPT	160
63.	HONG KONG	220	152.	BURKINA FASO	157
64.	INDONESIA	220	153.	ETHIOPIA	157
65.	KYRGYZSTAN	220	154.	LATVIA	157
66.	MALDIVES	220	155.	LITHUANIA	157
67.	SLOVENIA	220	156.	UGANDA	157
68.	TAIWAN	220	157.	ALBANIA	153
69.	TIMOR-LESTE	220	158.	MALAWI	153
70.	TONGA	220	159.	CHAD	150
71.	CHILE	217	160.	IVORY COAST	150
72.	GRENADA	217	161.	NIGER	150
73.	MAURITIUS	217	162.	ERITREA	147
74.	NAMIBIA	217	163.	RWANDA	147
75.	PARAGUAY	217	164.	BULGARIA	143
76.	THAILAND	217	165.	LESOTHO	143
77.	CZECH REPUBLIC	213	166.	PAKISTAN	143
78.	PHILIPPINES	213	167.	RUSSIA	143
79.	TUNISIA	213	168.	SWAZILAND	140
80.	UZBEKISTAN	213	169.	GEORGIA	137
81.	BRAZIL	210	170.	BELARUS	133
82.	CHINA	210	171.	TURKMENISTAN	133
83.	CUBA	210	172.	ARMENIA	123
84.	GREECE	210	173.	SUDAN	120
85.	NICARAGUA	210	174.	UKRAINE	120
86.	PAPUA NEW GUINEA	210	175.	MOLDOVA	117
87.	URUGUAY	210	176.	CONGO DEMOCRATIC	110
88.	GABON	207	177.	ZIMBABWE	110
89.	GHANA	207	178.	BURUNDI	100

Zdroj: White (2007)

Poznámka: Formát tabulky byl autorem upraven.

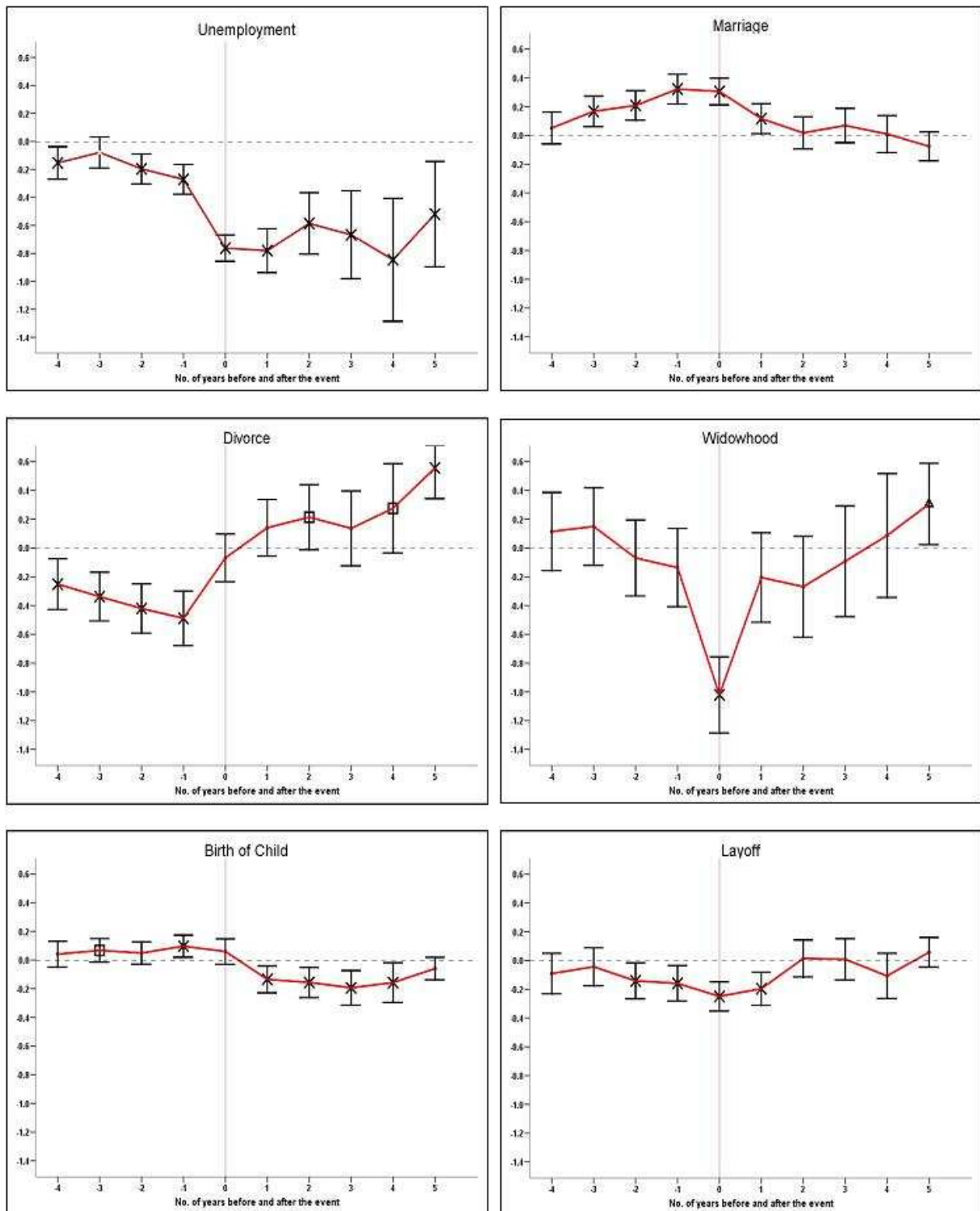
Příloha 3 - Adaptace na životní změny

3a - Adaptace žen



Zdroj: Clark et al. (2007), p.18

3b – Adaptace mužů



Zdroj: Clark et al. (2007), p. 17

Příloha 4 – Vlivy aktivit na SWB

	Happiness (index)	Average hours per day
Sex	4.7	0.2
Socialising after work	4.1	1.1
Dinner	4.0	0.8
Relaxing	3.9	2.2
Lunch	3.9	0.6
Exercising	3.8	0.2
Praying	3.8	0.5
Socialising at work	3.8	1.1
Watching TV	3.6	2.2
Phone at home	3.5	0.9
Napping	3.3	0.9
Cooking	3.2	1.1
Shopping	3.2	0.4
Computer at home	3.1	0.5
Housework	3.0	1.1
Childcare	3.0	1.1
Evening commute	2.8	0.6
Working	2.7	6.9
Morning commute	2.0	0.4

Zdroj: Kahneman, In: Layard (2003a, p.7)

UNIVERSITAS CAROLINA PRAGENSIS
založena 1348

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut ekonomických studií



Opletalova 26
110 00 Praha 1
TEL: 222 112 330,305
TEL/FAX: 222 112 304
E-mail: ies@mbox.fsv.cuni.cz
<http://ies.fsv.cuni.cz>

Akademický rok 2008/2009

TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Student:	Michael Bořuta
Obor:	Ekonomie
Konzultant:	Prof. Ing. Lubomír Mlčoch CSc.

Garant studijního programu Vám dle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a Studijního a zkušebního řádu UK v Praze určuje následující bakalářskou práci

Předpokládaný název BP:

Ekonomie a štěstí

Charakteristika tématu, současný stav poznání, případné zvláštní metody zpracování tématu:

Touto prací se zaměřím na současný stav poznání role ekonomie v otázce štěstí. Základem mého zkoumání bude zejména míra vlivu ekonomických faktorů na pocit štěstí. Následně podrobím analýze možné vlivy štěstí na ekonomickou produktivitu.

Struktura BP:

Abstrakt

Ve své práci bych se chtěl zaměřit na současný stav diskuzí a možná východiska této problematiky. Jsme svědky nebývalého ekonomického růstu a zkvalitňování životní úrovně, přesto se očekávané štěstí a životní naplnění touto cestou nedostavuje. Namísto toho probíhají závody ve spotřebě a objevují se úkazy typu „zelené vdovy“ a smrt z přepracování (karoshi). Existuje tedy znatelný rozpor mezi materiálním blahem a subjektivně-psychologickým blahem.

Nejen vlivem rostoucího stresu dochází k rozkladu základní společenské jednotky – rodiny. V závěru práce zamýšlím reflektovat zda a případně jak může ekonomie přispět k řešení této otázky.

Osnova

1. Úvod do problematiky
 - 1.1 Vývoj definice štěstí
2. SWB a Easterlinův paradox
 - 2.1 Problém měření štěstí
 - 2.2 Relevance SWB jako měřítka štěstí
 - 2.3 Hedonický žentour (Satisfaction treadmill)
3. Štěstí a rodina
4. Štěstí a práce
 - 4.1 Vzájemný vliv štěstí a pracovních výkonů
 - 4.2 Syndrom vyhoření
 - 4.3 Nezaměstnanost
5. Závěr
 - 5.1 Hrubé národní štěstí

Seznam základních pramenů a odborné literatury:

- Kahneman D., Diener E., Schwarz N. : Well-being: The Foundations of Hedonic Psychology, Russell Sage Foundation 2003
- Bruni L., Porta P. L. : Economics and Happiness: Framing the Analysis, Oxford University Press 2005
- Zamagni S. : Happiness and individualism: A very difficult union, In Bruni, L., Porta, P. L.: Economics and Happiness: Framing the Analysis, Oxford University Press 2005
- Bruno S. F., Stutzer A. : Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Well-being, Princeton University Press 2002
- Seligman, M. : Opravdové štěstí: pozitivní psychologie v praxi, Ikar 2003
- Argyle, M. : The Psychology of Happiness, Methuen 1987
- Layard, R. : Happiness: lessons from a new science, Penguin 2005
- Mlčoch, L. : Ekonomie štěstí: proč méně může být více, [Working Paper No. 94], IES 2005
- Štika, P. : Ekonomie a štěstí, [IES Occassional Papers], IES 2008

Datum zadání:	únor 2009
Termín odevzdání:	květen 2009

Podpisy konzultanta a studenta:

V Praze dne